ČSP, br. 3., 699.-749. Zagreb, 2011.

UDK: 314.1(497.5)"1941/1945"
355.1-058.65(497.5)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 10. 2011.
Prihvaćeno: 4. 11. 2011.

Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili "okupatori i njihovi pomagači" Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)

VLADIMIR GEIGER
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Posljedice Drugog svjetskog rata na području Hrvatske i Jugoslavije bila su velika materijalna razaranja, a i ljudski su gubici bili izrazito veliki. Na temelju najznačajnijih arhivskih izvora, historiografskih i publicističkih te statističkih/demografskih i viktimoloških radova prikazuju se ljudski gubici Hrvatske koje su tijekom Drugog svjetskog rata prouzročili "okupatori i njihovi pomagači". Ponajprije se prikazuje kolike su bile početne, najčešće proizvoljne procjene i navodi o ljudskim gubicima, zatim kakvi su znatno pouzdaniji statistički/demografski izračuni, te napokon kakvi su poimenični i brojidbeni pokazatelji o pojedinim kategorijama ljudskih gubitaka utemeljeni na sustavnim istraživanjima.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Hrvatska, Nezavisna Država Hrvatska, okupacija, kolaboracija, ljudski gubici, logori, Jasenovac.

Dugotrajnost i intenzitet Drugog svjetskog rata na području Hrvatske odnosno Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i prisutnost znatnih okupacijskih snaga Trećeg Reicha, Italije i Mađarske te djelovanje Oružanih snaga NDH, četničkog i partizanskog pokreta imalo je za posljedicu izravne sukobe zaraćenih strana, što je dovelo i do velikih ljudskih gubitaka i među vojnicima i među stanovništvom. Nepomirljive ideologije i politički i vojni interesi suprotstavljenih strana u ratnom sukobu i građanskom ratu umnožili su ljudske gubitke.

Tijekom Drugoga svjetskog rata izrazito su veliki ljudski gubici i tragična sudbina Roma i Židova te Srba u NDH. Naime, NDH je rasnim zakonima odredila odnos prema Židovima i Romima, dok su i Srbi bili izloženi različitim oblicima diskriminacije, progona i nasilja. Na udaru progona i represivnih mjera bili su i oni Hrvati i ostali koji su proglašeni neprijateljima "novog poretka" i koji bi se ogriješili o interese *hrvatske države*. Represija i teror prema svim neprijateljima i protivnicima NDH rezultirali su velikim gubicima stanovništva, mnogobrojnim pojedinačnim i masovnim ubojstvima, napose u logorima. Znatne su žrtve stanovništva Hrvatske i Jugoslavije i u logorima u Trećem Reichu i u logorima ostalih okupacijskih zemalja.

No o navedenim ljudskim gubicima postoje različite procjene[1], izračuni[2] i poimenični popisi[3].

*

Najveća i najnečasnija mistifikacija jugoslavenske i hrvatske politike i znanosti, osobito historiografije i demografije, do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) bila je mistifikacija o ljudskim gubicima Jugoslavije i Hrvatske u Drugom svjetskom ratu, posebice o broju i strukturi žrtava[4] i stradalih[5] te stradalnika[6], i ljudskim gubicima koje su prouzročili okupatori i njihovi suradnici, ponajprije u Hrvatskoj, odnosno na području NDH.

Utvrđivanje ljudskih gubitaka nije samo znanstveno-istraživačka, nego i civilizacijska potreba i nužnost.

No pobornici mistifikacija i zamagljivanja činjenica o ljudskim gubicima Jugoslavije i Hrvatske u Drugom svjetskom ratu nisu posustali ni nakon raspada SFRJ.

Zbog nedostatka sustavnih istraživanja mnogi i danas navode proizvoljne procjene, uvećavajući ili pak umanjujući pojedine kategorije ljudskih gubitaka Hrvatske i Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu i poraću. Uvećavanje ili umanjivanje, pa i prešućivanje, pojedinih kategorija ljudskih gubitaka, uz nepoznavanje činjenica, najčešće proizlazi iz osobnih, nacionalnih ili političkih razloga, jer stradali i žrtve su "naši", a počinitelji "njihovi" ili su pak stradali i žrtve "njihovi", a počinitelji "naši".

Raspravljati o ljudskim gubicima i Hrvatske i Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu i poraću i danas je nezahvalan zadatak. Naime, unatoč mnogobrojnim procjenama, izračunima i popisima, to je jedna od najkontroverznijih istraživačkih, štoviše najosjetljivijih (dnevno)političkih tema.

*

U Jugoslaviji se nakon Drugog svjetskog rata namjerno preuveličavao broj i *prešućivalo* i *zamagljivalo* porijeklo i struktura žrtava i stradalih te stradalnika, što je olakšavalo manipulaciju ljudskim gubicima. Najprije je Josip Broz Tito u svibnju 1945., u Zagrebu 21. svibnja i u Ljubljani 26. svibnja, objavio da je u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu poginulo 1,7 milijun osoba.[7] Zatim

---

[1] Procjene podrazumijevaju navode, manje ili više utemeljene, o broju ljudskih gubitaka i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije stradalih i(li) žrtava.

[2] Izračuni podrazumijevaju matematičko-statističke izračune, manje ili više utemeljene, o broju ljudskih gubitaka i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije stradalih i(li) žrtava.

[3] Popisi podrazumijevaju poimenične popise stradalih i(li) žrtava, manje ili više utemeljene i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije ljudskih gubitaka.

[4] Žrtve podrazumijevaju ponajprije civile ubijene, poginule i od posljedica rata preminule, ali i vojnike ratne zarobljenike koji su ubijeni ili umrli.

[5] Stradali podrazumijevaju vojnike poginuli u ratu.

[6] Stradalnici podrazumijevaju rat preživjele, ali na različite načine ratom oštećene osobe, ranjene, oboljele te izbjegle i prognane.

[7] Josip BROZ TITO, *Sabrana djela*, Tom dvadeset osmi, *1. maj – 6. jul 1945.*, Beograd 1988., 70., 78.

je taj broj, kao vjerodostojniji povećan na 1 706 000, Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) službeno prijavila Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu 1946.[8] No kasniji su izračuni i popisi žrtava i stradalih Drugog svjetskog rata mogli potvrditi da su demografski gubici[9], a ne stvarni gubici[10] Jugoslavije mogli biti oko 1,7 milijuna ljudi. Prvi poslijeratni popis stanovništva Jugoslavije, kao jedini pouzdani temelj za svako izračunavanje ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, obavljen je početkom 1948., a rezultati popisa obrađeni su i postali poznati 1951. te se prije toga nije moglo ni približno utvrditi broj ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. No početni je navod o 1,7 milijun stvarnih gubitaka dobio status službene brojke i bio zaštićen sve do raspada Jugoslavije autoritetom države. Svaka sumnja ili kritika postala je opasna i zakonski kažnjiva. Tako stvoreni mit ušao je u jugoslavenski i međunarodni optjecaj[11] te su onemogućeni odnosno znatno otežani kasniji napori povjesničara i demografa da se ljudski gubici Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu istražuju nepristrano i znanstveno.[12]

Prema uporno, i desetljećima, promicanim megalomanskim tvrdnjama Jugoslavija je imala više ljudskih gubitaka u Drugom svjetskom ratu nego svi zapadni Saveznici zajedno ili pak znatno više ljudskih gubitaka od bilo koje savezničke države osim SSSR-a i Poljske, pa je u Europi veće ljudske gubitke u Drugom svjetskom ratu od Jugoslavije imala samo još Njemačka, te je proizlazilo da su borbe i stradanja i vojnih osoba i civilnog stanovništva u Jugoslaviji bili veći i teži nego na svjetskim bojištima i u mnogoljudnijim državama.[13]

Prema službenim jugoslavenskim navodima iz neposrednog poraća gubici boraca Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ)/Jugoslavenske armije (JA) tijekom Drugog svjetskog rata iznosili su 245 549 poginulih, 399 880 ranjenih, 31 200 umrlih od posljedica ranjavanja, 28 923 nestalih – ukupno 305 672. Neprijateljske vojne snage, prema tim navo-

---

[8] Usp. *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945.*, [Beograd], 1947.

[9] Demografski gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata, pad nataliteta zbog ratnih neprilika i migracijski saldo.

[10] Stvarni gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata.

[11] Usp. primjerice *Bilanz des zweiten Weltkrieges*, Hamburg 1953., 445.

[12] Vladimir ŽERJAVIĆ, "Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu", *Viktimologija*, god. 1., br. 1-2, Zagreb 1990., 39.-40.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992., 15.-20.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), god. 24., br. 3, Zagreb 1992., 150.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995., 544.-545.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997., 55.-58.; Srđan BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", *Republika*, br. 117, Beograd, 1. - 15. jula 1995., 12.-13. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", u: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Beograd – Zrenjanin 1996., 192.-194., Beograd 1996., 161.-163.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001., 491.-493.; Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and collaboration*, Stanford 2001., 722.-723. ili ISTI, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010., 812.-814., i tamo navedena literatura.

[13] Usp. *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945.*; Nikola ŽIVKOVIĆ, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1975., 267.-270.

dima, imale su na području Jugoslavije tijekom rata gubitke od 447 000 poginulih i 559 434 zarobljenih.[14] No navodi i podaci koliko je osoba na području Jugoslavije i Hrvatske tijekom Drugog svjetskog rata izgubilo život kao pripadnici NOV i POJ/JA u izvorima i literaturi, ovisno o različitim procjenama, izračunima i poimeničnim popisima, često su i znatno različiti.

*

U Jugoslaviji su obavljena tri popisa ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata, od 1944. do 1947., 1950. i 1964. godine. Navedeni su se popisi odnosili na one stradale i žrtve koje su uzrokovale u prvom redu okupacijske snage i njihovi suradnici. Prvi popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu načinila je Državna komisija za ratne zločine odnosno Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). U Hrvatskoj je popis od 1944. do 1947. radila Zemaljska komisija za ratne zločine odnosno Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Drugi popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu obavljen je 1950. u organizaciji Glavnog odbora Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR). U Hrvatskoj je popis provodio Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske, Komisija za sakupljanje podataka o žrtvama Narodnooslobodilačkog rata (NOR). Treći popis, obavljen 1964. na temelju odluke Vlade SFRJ, provodila je Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća (SIV) SFRJ u organizaciji Saveznog zavoda za statistiku i republičkih zavoda za statistiku s ciljem pribavljanja poimeničnog popisa stradalih i žrtava za pregovore sa Saveznom Republikom Njemačkom (SRNJ), koja je mirovnim ugovorom bila obvezna isplatiti odštetu Jugoslaviji za ljudske gubitke i ratna pustošenja.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Hrvatskoj popisala je 1945. prema jednim pokazateljima i izračunima 109 002, prema drugim 132 098 i prema trećim 138 984 žrtava Drugog svjetskog rata, s tim da se radilo o žrtvama civilnog stanovništva čiju su smrt prouzročile okupacijske snage i njihovi suradnici, ali popisom nisu obuhvaćeni i uračunati stradali i žrtve iz redova partizanskih boraca. Korekcije rezultata popisa Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača pokazale su, ipak, nešto manji broj žrtava civilnog stanovništva Hrvatske tijekom rata od najvećeg navedenog.[15] Prema nepotpunim podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NKOJ-a iz 1946., tijekom Drugog svjetskog rata na području Narodne Republike Hrvatske (NRH) lišeno je života 104 409 osoba. No podaci Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i nji-

[14] *The War Effort of Yugoslavia 1941-1945*, [Beograd], s. a., 30., 34.

[15] Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Zemaljska komisija za ratne zločine (dalje: ZKRZ), Glavni urudžbeni zapisnik (dalje: GUZ), 2624/45.; V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., 102.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 199.-200.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 153.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 176.; Mihael SOBOLEVSKI, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", *ČSP*, god. 24., br. 1, Zagreb 1992., 188.-190.

hovih pomagača za NRH kontradiktorni su i zbunjujući. Naime, navodi se i da je na području NRH život izgubilo 208 637 osoba, od čega u logorima njih 142 256. Prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na području NRH tijekom Drugog svjetskog rata ukupan broj ubijenih, ozlijeđenih, uhićenih i interniranih iznosio je 705 166 osoba.[16]

Tablica 1

Stvarni gubici civilnog stanovništva Hrvatske u Drugom svjetskom ratu po okruzima i po utvrđenom počinitelju prema podacima Zemaljske komisije za ratne zločine NR Hrvatske, 1945.			
Stvarni gubici po okruzima		Utvrđeni počinitelji zločina	
Kordun	19 528	Ustaše	68 410
Banija	16 916	Nijemci	29 046
Daruvar	14 763	Talijani	8 101
Nova Gradiška	14 703	Četnici	1 729
Lika	3 144	Nijemci i Talijani	1 247
Bjelovar	8 198	Ljotićevci	185
Slavonski Brod	5 811	Bijela garda	108
Istra	5 664	Mađari	71
Gorski kotar	5 098	Čerkezi	61
Osijek	4 588	Bugari	15
Zagreb, okrug	3 870	Domobrani	15
Srednja Dalmacija/Split	3 697	Gestapovci	8
Varaždin	3 305	Albanci	4
Zagreb, grad	3 291	Rupnikovci	2
Šibenik	2 975	Ukupno	109 002
Hrvatsko primorje	2 745		
Dubrovnik	1 427		
Zadar	1 355		
Biokovo/Neretva	1 020		
Ukupno	132 098		

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, ZKRZ, GUZ, 2624/45.

Prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1945., tijekom Drugog svjetskog rata okupacijske snage i njihovi suradnici odgovorni su za smrt 132 098 civilnih osoba na području Hrvatske. Prema ovim pokazateljima, po okruzima, život je izgubio sljedeći broj osoba: Kordun 19 528, Banija 16 916, Daruvar 14 763, Nova Gradiška 14 703, Lika 13 144, Bjelovar 8 198, Slavonski Brod 5 811, Istra 5 664, Gorski kotar 5 098,

[16] Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ), Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, fasc. 50, 102; Miodrag Đ. ZEČEVIĆ, Jovan P. POPOVIĆ (prir.), *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, I. tom, *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata*, Beograd 1996., 42.

Osijek 4 588, Zagreb okrug 3 870, srednja Dalmacija/Split 3 697, Varaždin 3 305, Zagreb grad 3 291, Šibenik 2 975, Hrvatsko primorje 2 745, Dubrovnik 1 427, Zadar 1 355 i Biokovo/Neretva 1 020 osoba. No po utvrđenim počiniteljima zločina život su izgubile 109 002 osobe. Prema ovim pokazateljima, gubitak života civilnog stanovništva Hrvatske tijekom Drugog svjetskog rata prouzročili su: ustaše 68 410, Nijemci 29 046, Talijani 8 101, četnici 1 729, Nijemci i Talijani 1 247, ljotićevci 185, Bijela garda 108, Mađari 71, Čerkezi 61, Bugari 15, domobrani 15, gestapovci 8, Albanci 4 i rupnikovci 2 osobe (tablica 1).[17]

Tablica 2

Stvarni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema podacima Komisije za sakupljanje podataka o žrtvama NOR-a Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske, 1950.			
Kako su izgubili život		Izgubilo život po nacionalnosti	
U vojnim jedinicama	46 377	Srbi	84 709
U logoru	34 711	Hrvati	55 802
U zatvoru	6 422	Židovi	6 002
U zarobljeništvu	1 201	Romi	5 341
U zbjegovima	10 397	Talijani	671
Od bombardiranja	3 710	Česi	616
U izravnom teroru	2 274	Slovenci	548
Na drugi način	44 221	Mađari	472
Nepoznato	6 641	Slovaci	192
Ukupno	155 954	Nijemci	75
		Rumunji	44
		Muslimani	36
		Crnogorci	28
		Makedonci	11
		Bugari	11
		Ostali	260
		Nepoznato	324
		Ukupno	155 142

M. RUPIĆ, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema popisu iz 1950. godine", *ČSP*, god. 33., br. 1, Zagreb 2001.; ISTI, "Popis žrtava Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj iz 1950. godine", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001.

Prema podacima Komisije za sakupljanje podataka o žrtvama NOR-a Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske iz 1950., koja je prikupljala podatke za borce NOV i POJ/JA, suradnike partizanskog pokreta na oslobođenim i okupiranim područjima i neboračko stanovništvo u pozadini i na okupiranim područjima, u Hrvatskoj je bilo između 155 i 156 tisuća stradalih odnosno žrtava. Naime, broj ljudskih gubitaka iskazan po kategorijama nije jedinstven i

[17] HDA, ZKRZ, GUZ, 2624/45.

neznatno se razlikuje. Po načinu na koji su izgubili život popisano je 155 954, po nacionalnosti 155 142, po spolu 155 688 i po zanimanju 156 226 osoba. Najviše je osoba stradalo kao vojnici – 46 377, zatim kao žrtve u logorima – 34 711 i u zbjegovima – 10 397. Po nacionalnosti život je izgubilo najviše Srba – 84 709, zatim Hrvata – 55 802, Židova 6 002 i Roma 5 341 (tablica 2). U Hrvatskoj je *planirano* popisati najmanje 300 000 ljudskih gubitaka, no pokazalo se kako je taj broj nerealan i nedostižan te rezultati popisa nisu obznanjeni.[18]

Prema prethodnim podacima Republičkog zavoda za statistiku SRH 1964. na području Hrvatske popisano je 185 327 stradalih i žrtava tijekom Drugog svjetskog rata. U logorima, zatvorima, deportaciji i na prisilnom radu život je izgubilo 64 245 osoba, od toga u logorima 51 534, u zatvorima 5 654, u deportaciji 1 785, na prisilnom radu 788, kao pripadnici vojske Kraljevine Jugoslavije 737 i kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije 3 747 osoba. U borbama od 6. travnja do 7. srpnja 1941. život je izgubilo 685 osoba, u narodnooslobodilačkoj borbi i savezničkim vojnim postrojbama 51 949, prilikom borbe i bombardiranja 11 587, u izravnom teroru 50 806 te ostali i nepoznato 6 055 osoba (tablica 3).[19]

Tablica 3

Stvarni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema podacima Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, 1964.	
U logorima	51 534
U zatvorima	5 654
U deportaciji	1 785
Na prisilnom radu	788
U zarobljeništvu kao pripadnici vojske Kraljevine Jugoslavije	737
U zarobljeništvu kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije	3 747
U borbama od 6. travnja do 7. srpnja 1941.	685
U narodnooslobodilačkoj borbi i savezničkim vojnim postrojbama	51 949
Prilikom borbe i bombardiranja	11 587
U izravnom teroru	50 806
Ostali i nepoznato	6 055
Ukupno	185 327

B. BUŠIĆ, *Žrtve rata sa područja SR Hrvatske. Statistički pregledi s komentarom*, Zagreb 1966. [rukopis]; ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatski književni list*, god. II., br. 15, Zagreb 1969.; ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatska revija*, god. XIX., sv. 4., München 1969.; ISTI, *Jedino Hrvatska. Sabrani spisi*, Toronto – Zurich – Roma – Chicago 1983., Mostar – Zagreb 2005.

[18] M. SOBOLEVSKI, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", 190.-192.; Mate RUPIĆ, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema popisu iz 1950. godine", *ČSP*, god. 33., br. 1, Zagreb 2001., 7.-18. ili ISTI, "Popis žrtava Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj iz 1950. godine", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001., 539.-545.

[19] Bruno BUŠIĆ, *Žrtve rata sa područja SR Hrvatske. Statistički pregledi s komentarom*, Zagreb 1966., 6. [rukopis]; ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatski književni list*, god. II., br. 15, Zagreb 1969., 3. ili ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatska revija*, god. XIX., sv. 4., München 1969., 494.-495.

Tablica 4

Struktura i broj stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije, 1964.					
	Izgubilo život	Izgubili život po nacionalnosti		Kako su izgubili život	
SFR Jugoslavija	597 323	Srbi	346 740	Ubijeno	352 560
Hrvatska	194 749	Hrvati	83 257	Poginulo	198 758
Bosna i Hercegovina	177 045	Židovi	45 000	Umrlo	37 143
Srbija	147 025	Slovenci	42 027	Nestalo	8 862
Slovenija	40 781	Muslimani	32 300	Ukupno	597 323
Makedonija	19 076	Crnogorci	16 276		
Crna Gora	16 903	Makedonci	6 724		
Nepoznato	1 744	Albanci	3 241		
		Mađari	2 680		
		Slovaci	1 160		
		Turci	686		
		Nepoznato	16 202		

Spisak žrtava rata 1941 - 1945 rođenih na teritoriji Hrvatske, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992.

Tablica 5

Struktura i broj stvarnih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije, 1964.					
Izgubili život po nacionalnosti		Izgubili život kao civilno stanovništvo		Izgubili život kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA	
Srbi	97 731	Srbi	71 016	Hrvati	32 497
Hrvati	72 819	Hrvati	41 014	Srbi	28 216
Židovi	11 294	Židovi	11 294		
Ostali i nepoznato	12 905				
Ukupno	194 749	Ukupno	134 618	Ukupno	61 833

Spisak žrtava rata 1941 - 1945 rođenih na teritoriji Hrvatske, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992.

Prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ iz 1964. utvrđeno je da je tijekom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije život izgubilo 597 323, na području Hrvatske 194 749, a na području Bosne i Hercegovine 177 045 osoba. Od ukupnog broja 597 323 stradalih i žrtava tijekom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije ubijeno je 352 560, poginulo 198 758, umrlo 37 143 i nestalo 8 862 osoba, od čega 346 740 Srba, 83 257 Hrvata i 45 000 Židova. Najveći broj stradalih i žrtava je u Hrvatskoj, od čega 97 731 Srba,

72 819 Hrvata, 11 294 Židova i 12 905 ostalih i nepoznatih pripadnosti. U Hrvatskoj je život izgubilo 134 618 pripadnika civilnog stanovništva, od čega 71 016 Srba, 41 014 Hrvata i 11 294 Židova, te 61 833 pripadnika NOV i POJ/JA, od čega 32 497 Hrvata i 28 216 Srba (tablice 4 i 5). U Bosni i Hercegovini život je izgubilo 128 040 Srba, 29 545 Muslimana, 10 550 Židova, 7 328 Hrvata i 1 582 ostalih i nepoznatih pripadnosti. Korekcija podataka Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ iz 1964. pokazala je nešto veći broj ljudskih gubitaka i Hrvatske i Bosne i Hercegovine tijekom Drugog svjetskog rata od navedenog.[20]

Kako radom Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ iz 1964. nije dobiven očekivani, službeni i javni, te poželjni broj ljudskih gubitaka od 1 706 000, nego dva puta manji broj stradalih i žrtava, zaključeno je poprilično neuvjerljivo, uz navođenje što je sve uvjetovalo nepotpunost odnosno *neuspješnost* popisa, da je učinjen niz propusta pri izradi popisnika, da je popis nepotpun i da je popisom obuhvaćeno oko 56 do 59% ili pak 60 do 65% osoba, bez objašnjenja na temelju kakvog je izračuna takav zaključak moguć ako su popisani samo stradali i žrtve koje su uzrokovale u prvom redu okupacijske snage i njihovi suradnici, te je odlučeno da se na popis stavi embargo.[21] Uz to, sve republičke komisije, osim makedonske, koje su radile na popisu žrtava Drugog svjetskog

[20] *Spisak žrtava rata 1941 - 1945 rođenih na teritoriji Hrvatske*, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992., 5.-25.; V. ŽERJAVIĆ, "Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu", 45.; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", *ČSP*, god. 25., br. 2-3, Zagreb 1993., 92.-93.; V. ŽERJAVIĆ, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 154.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 546.; Dragan CVETKOVIĆ, "Stvarni gubici Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Zagreb 2002., 481. ili ISTI, "Stvarni gubici Hrvatske 1941.-1945. godine", u: Igor GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*, Zagreb 2005., 53.-54., 59.; D. CVETKOVIĆ, "Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema izvršenoj reviziji", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 6, Zagreb 2002., 366. ili ISTI, "Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske 1941.-1945. i njihova socialno-ekonomska struktura", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *n. dj.*, 114.; D. CVETKOVIĆ, "Popis 'Žrtve rata 1941-1945' iz 1964. godine kao osnova za izračunavanje stradanja stanovništva Jugoslavije. (Neki pokazatelji stradanja srpskog stanovništva)", u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, ur. Jovan Mirković, Beograd 2005., 77.-84.; ISTI, "Bosna i Hercegovina – numeričko određivanje ljudskih gubitaka u Drugom svetskom ratu", *Prilozi istraživanju zločina genocida i ratnih zločina. Zbornik radova*, ur. J. Mirković, Beograd 2009., 79.-156.

[21] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, 5.-23.; Željko KRUŠELJ, Đuro ZAGORAC, "Sporna knjiga mrtvih. Aktualne kontroverze u istraživanju broja poginulih i umrlih Jugoslavena naprosto tjeraju na analizu zbivanja oko popisa iz 1964. godine", *Danas*, br. 405, Zagreb, 21. studenoga 1989., 24.-25.; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 36.; S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 14.-15. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin 1996., 198., Beograd 1996., 167.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 499.-500.; D. CVETKOVIĆ, "Stvarni gubici Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji", 481.-482. ili ISTI, "Stvarni gubici Hrvatske 1941.-1945. godine", 54.-55.; ISTI, "Popis 'Žrtve rata 1941-1945' iz 1964. godine kao osnova za izračunavanje stradanja stanovništva Jugoslavije. (Neki pokazatelji stradanja srpskog stanovništva)", 77.

rata, nakon terenske provjere obuhvata popisa žrtava, koja je najsustavnije provedena u Hrvatskoj, ocijenile su popis uspješnim.[22] Naime i Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFRJ procijenila je, očito svjesna mogućeg broja stvarnih gubitaka, da bi popisom trebalo obuhvatiti od 1 016 000 do 1 066 000 osoba.[23] Iako popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu iz 1964. *nije ispunio očekivanja*, teško je prihvatiti da nije proveden sustavno. Taj popis, osim što nije iskazao ljudske gubitke na "neprijateljskoj" strani i očito mnogobrojne kolateralne žrtve civilnoga stanovništva, manjkav je ponajprije zbog utjecaja greške pamćenja ili zaborava (*Memory effect*), što se moglo i očekivati.[24] U ovisnosti o metodološkom pristupu odnosno o političkom prilagođavanju metodologije, sve procjene/izračuni Saveznog statističkog ureda o ljudskim gubicima Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu iznosile su stvarne gubitke u velikom rasponu od 600 000 do 1 800 000, a demografske gubitke u rasponu od 1 200 000 do 3 250 000.[25] No i pod pretpostavkom da je popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu iz 1964. manjkav, dodamo li poginule i ubijene na *neprijateljskoj strani*, njih najmanje 200 tisuća koji nisu popisani ni iskazani[26], ukupan broj ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu u okvirima je mogućeg i statističke prihvatljivosti.[27]

Popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu iz 1964., koji je iskazao najveći broj stradalih i žrtava za Hrvatsku prouzročenih od okupatora i kolaboracionista, imao je poslužiti kao dokumentacija u svrhu dobivanja ratne odštete od SR Njemačke[28] te se može postaviti i pitanje jesu li prethodni

---

[22] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, X.-XI.; S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 14. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin 1996., 197.-198., Beograd 1996., 166.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 499.-500.

[23] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, 5.-23.

[24] S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 14. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin 1996., 196.-198., Beograd 1996., 165.-167.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 497.-499.

[25] V. ŽERJAVIĆ, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 150.-152.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 545.; S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 13. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin 1996., 194., Beograd 1996., 163.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 493.-494.; J. TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and collaboration*, 733. ili ISTI, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, 821., i tamo navedena literatura.

[26] Usp. Michael PORTMANN, "Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943 - 1950)", *Tokovi istorije*, 1-2, Beograd 2004., 45.-74.; Vladimir GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast. Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri", *ČSP*, god. 42., br. 3, Zagreb 2010., 693.-721., i tamo navedeni izvori i literatura.

[27] V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 36.-37.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 154.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 68.

[28] Usp. Zoran JANJETOVIĆ, *Od Auschwitza do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Zagreb 2007.

popisi ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata za Jugoslaviju, i Hrvatsku, iz 1945. odnosno 1944./1947. i 1950. bili obavljeni površno ili je kod ovog popisa došlo do *omekšavanja* kriterija.[29]

Zajedničko je jugoslavenskim popisima ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata iz 1944./1947., 1950. i 1964. da su se temeljili na osobnoj identifikaciji žrtava, a ne na procjenama, i obavljeni su u vrijeme kada su davaoci podataka imali uglavnom dobro sjećanje na ratne događaje i osobe koje su izgubile život. Nemoguće je očekivati da su navedeni popisi obuhvatili sve stradale i žrtve koje se namjeravalo popisati te da su svi prikupljeni podaci točni. No sličnost prikupljenih podataka u popisima ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu iz 1944./1947., 1950. i 1964. navodi na zaključak da treba imati visok stupanj povjerenja prema navedenim popisima, uz moguće i potrebne korekcije koje nikako ne mogu znatnije odstupati od skupnih rezultata.[30] Jugoslavenski popisi ljudskih gubitaka u Drugom svjetskom ratu nisu, očito je, namjeravali prikupiti podatke odnosno popisati i obznaniti sve stradale i žrtve, i vojne i civilne, s naznakom svih počinitelja zaraćenih političkih i vojnih strana, bez obzira na nacionalnu/etničku, vjersku, političku ili vojnu pripadnost. Tim popisima nisu bili obuhvaćeni stradali i žrtve koji su u ratu izgubili život od snaga NOV i POJ/JA ili snaga protuosovinske koalicije. Kako rezultati navedenih popisa nisu bili objavljeni, posljedica je bila ekstremno umnožavanje ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, posebice srpskih žrtava u NDH i žrtava logora Jasenovac.[31]

No mnogo toga oko broja ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu postalo je očito i jasno kada su potkraj 1989. rezultati Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ iz 1964.[32] dospjeli u javnost.[33]

*

Pitanje ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu postalo je u neposrednom poraću prvorazredno političko pitanje i ostalo je takvo do danas. Naime, najveći broj rasprava o tom pitanju nije znanstveno utemeljen i ima pre-

[29] M. SOBOLEVSKI, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", 190.-192.

[30] M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", 89.

[31] Usp. Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb 1989., Zagreb 1990.; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*; Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb 1998.; Josip PEČARIĆ, *Srpski mit o Jasenovcu. Skrivanje istine o beogradskim konc-logorima*, Zagreb 1998.; ISTI, *Srpski mit o Jasenovcu*, II., *O Bulajićevoj ideologiji genocida hrvatskih autora*, Zagreb 2000.; Mladen IVEZIĆ, *Jasenovac. Brojke*, Zagreb 2003.; Vladimir MRKOCI, Vladimir HORVAT, *Ogoljela laž logora Jasenovac*, Zagreb 2008.

[32] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*.

[33] Ž. KRUŠELJ, Đ. ZAGORAC, *n. dj.*, 24.-25.

poznatljivu ideološko-promidžbenu podlogu.[34] Pojednostavljeno, najčešće je riječ o tome tko i(li) koja strana više, upornije i uvjerljivije izmišlja i laže.

U istraživanjima ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu i poraću prioritet su najčešće imali oni ljudski gubici, u pravilu *naši*, koji su izazivali nemali emocionalni naboj potreban za javne rasprave *lijevih* i(li) *desnih*, zaboravljajući da svi stradali i žrtve imaju pravo na grob i sjećanje.

Posebno je o logoru Jasenovac i slučaju Bleiburg mnogobrojna literatura[35] koja često spominje različite neutemeljene, štoviše izmišljene brojke, što je dovelo do stvaranja "jasenovačkog mita" s jedne i "bleiburškog mita" s druge strane.[36] U dnevnopolitičkim *prepucavanjima* ljudski gubici Hrvatske i Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu i poraću uglavnom se svode na Jasenovac i Bleiburg odnosno na ljudske gubitke koje su prouzročili ustaše i partizani. No pitanje ovih ljudskih gubitaka znatno je složenije i slojevitije, i po stradalima i žrtvama i po onima koji su prouzročili ljudske gubitke.

Poslijeratni jugoslavenski sustav i društvo pokazali su *neuljuđenost* i krajnju ideološku pristranost dijeleći ljudske gubitke na *podobne* i *nepodobne* odnosno *poželjne* i *nepoželjne*, kao što je primjerice bio slučaj s najmanje nekoliko tisuća žrtava savezničkih bombardiranja u Hrvatskoj, i Jugoslaviji, tijekom Drugoga svjetskog rata. No žrtve savezničkih bombardiranja često su u jugoslavenskim iskazima žrtava rata označene kao žrtve nacističkog odnosno fašističkog terora.[37]

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske (RH) prikupljala je od 1992. do 1999. podatke o ljudskim gubicima Hrvatske (i Bosne i Hercegovine) u Drugom svjetskom ratu i poraću i u popisivanju stradalih i žrtava posvetila je pozornost ponajprije Hrvatima, i to uglavnom onima koje prethodni popisi ljudskih gubitaka Hrvatske (i Bosne i Hercegovine) u Drugom svjetskom ratu nisu iskazivali, a tek *usput* popisivani su i drugi. Ta-

[34] V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*; M. SOBOLEVSKI, "Između Jasenovca i Bleiburga", *Erasmvs*, br. 4, Zagreb 1993., 42.-47.; Bogoljub KOČOVIĆ, *Nauka, nacionalizam i propaganda (Između gubitaka i žrtava Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji)*, Paris 1999.

[35] Usp. J. MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Banja Luka – Beograd 2000.; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb 2009.

[36] Usp. F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja* ili ISTI, *Irrwege der Geschichtswirklichkeit. Eine Abhandlung über die Geschichte und die Philosophie des Gewaltübels*, Zagreb 1993.; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*.

[37] Marica KARAKAŠ OBRADOV, "Žrtve savezničkih bombardiranja Nezavisne Države Hrvatske u jugoslavenskim popisima žrtava rata (1947., 1950. i 1964.) i hrvatskim žrtvoslovima (1991.-2005.)", *Polemos*, sv. 10., br. 2 (20), Zagreb 2007., 73.-83. ili Marica KARAKAŠ, "Žrtve savezničkih bombardiranja Nezavisne Države Hrvatske u jugoslavenskim popisima žrtava rata (1947., 1950. i 1964.) i hrvatskim žrtvoslovima (1991.-2005.)", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 10/2, Zagreb 2008., 325.-340.; M. KARAKAŠ OBRADOV, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Savezički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Zagreb 2008.

kvim *selektivnim* pristupom Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH popisala je 153 700 osoba s područja Hrvatske i 99 228 s područja Bosne i Hercegovine, uglavnom Hrvata, koje su život izgubile tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću. U Hrvatskoj je prema tim podacima najviše osoba, preteži to Hrvata, život izgubilo kao pripadnici Oružanih snaga NDH – 43 855, kao pripadnici NOV i PO Hrvatske/Jugoslavije odnosno JA 38 732 te kao civilno stanovništvo 38 000 (tablica 6).[38] Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH ukinuta je u svibnju 2002. te popisivanje ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću nije dovršeno.[39]

*

I među ozbiljnijim, naime statističkim izračunima ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu postoje značajne razlike. Polazeći od razlike u rezultatima popisa stanovništva 1931. i 1948., većina izračuna demografskih i stvarnih gubitaka izrađena je sličnom metodologijom. Reparacijska komisija pri Vladi FNRJ iznijela je 1946. odnosno 1947., bez pouzdanih podataka o broju stanovnika Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata, procjenu o 1 706 000 žrtava.[40]

Unatoč neprekinutim i upornim javnim ponavljanjima *dežurne istine* o ljudskim gubicima Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu sve do raspada SFRJ, pojedini jugoslavenski statističari i povjesničari – primjerice I. Lah 1952.[41], I. Klauzer 1967.[42], B. Bušić 1969.[43], V. Stipetić 1987.[44], F. Tuđman 1989.[45], V. Žerjavić 1989.[46] – iznose brojke i gledišta manje ili više utemeljene, no znatno različite od službenih jugoslavenskih navoda o demografskim i stvarnim gubicima.[47]

---

[38] *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, rujan 1999., 15.-16.

[39] Josip KOLANOVIĆ, Milan POJIĆ, "Popis žrtava Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata. Rezultati i perspektive", u: *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnjak, Zagreb 2006., 465.; J. KOLANOVIĆ, "Svaka žrtva ima svoje ime. Poimenični popis žrtava Drugoga svjetskoga rata i poraća u Hrvatskoj", *Žrtva znak vremena. Zbornik radova Petog Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb 2011., 30.

[40] Usp. *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945.*

[41] Ivo LAH, "Istinski demografski gubici Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu", *Statistička revija*, god. II., br. 2-3, Beograd 1952., 214.-224.

[42] Ivan KLAUZER, *Stanovništvo i domaćinstva u Hrvatskoj*, Zagreb 1967. [rukopis].

[43] B. BUŠIĆ, "Žrtve rata", *Hrvatski književni list*, 2.-3. ili ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatska revija*, 491.-495.

[44] Vladimir STIPETIĆ, "Jedno stoljeće u razvoju nacionalne strukture stanovništva na teritoriju SR Hrvatske (1880 - 1981)", *Suvremeni ekonomski problemi*, br. 8, Zagreb 1987., 61.-126.

[45] F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Usp. Mario JAREB, "Nezavisna Država Hrvatska i žrtve Drugoga svjetskog rata u povijesnim istraživanjima Franje Tuđmana", *Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije. Zbornik radova*, ur. Vijoleta Herman Kaurić, Zagreb 2011., 279.-312.

[46] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*.

[47] J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, 79.-96.; J. TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and collaboration*, 727.-728., 733.-734. ili ISTI, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, 815.-816., 821.-823.

Tablica 6

Struktura i broj stvarnih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću prema podacima Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske, 1999.[1]			
Izgubili život kao:		Izgubili život po nacionalnosti	
Partizani	38 732	Hrvati	79 318
Civilne osobe	38 000	Srbi	18 410
Ustaška vojnica	18 814	Nijemci	752
Hrvatsko domobranstvo	13 908	Romi	701
Oružane snage NDH	9 133	Židovi	293
Njemačka vojska	1 621	Mađari	119
Talijanska vojska	206	Česi	98
Jugoslavenska armija	147	Slovaci	94
Vojska Kraljevine Jugoslavije	101	Talijani	65
Četničke postrojbe	85	Rusini	26
Savezničke vojne snage	22	Slovenci	16
Sile osovine	9	Poljaci	11
Srpske paravojne postrojbe	2	Ukrajinci	10
Nepoznato	32 920	Rusi	7
Ukupno	153 700	Austrijanci	4
		Grci	3
		Albanci	1
		Bugari	1
		Crnogorci	1
		Rumunji	1
		Vlasi	1
		Nepoznato	53 768
		Ukupno	153 700

Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine, Zagreb, rujan 1999.

[1] Riječ je prethodnim pokazateljima. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske ukinuta je 2002. te popisivanje ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću nije dovršeno.

No sustavna javna preispitivanja ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu javljaju se tek osamdesetih godina XX. st., kada su jugoslavenska vlast i komunistička ideologija počele nezaustavljivo gubiti uvjerljivost.[48] Najsustavniji, i najprihvatljiviji, statistički izračuni ljudskih gubi-

[48] Usp. primjerice Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2, Zagreb 1989.; Kosta NIKOLIĆ, "Polemike o genocidu u NDH u jugoslovenskoj istoriografiji 1985-1989.", u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, 425.-452., i tamo navedena literatura.

taka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, u emigraciji B. Kočovića iz 1985.[49] i u Jugoslaviji V. Žerjavića iz 1989.[50], neznatno se razlikuju u nacionalnoj/etničkoj i regionalnoj strukturi, ali ne i u ukupnom broju stradalih i žrtava.

Kočovićeva je procjena stvarnih gubitaka za Jugoslaviju 1 014 000 i demografskih gubitaka 1 985 000, a Žerjavićeva stvarnih gubitaka 1 027 000 i demografskih gubitaka 2 022 000. Kočovićeva je procjena stvarnih gubitaka za Hrvatsku 295 000 i demografskih gubitaka 605 000, a Žerjavićeva stvarnih gubitaka 271 000 odnosno 295 000 i demografskih gubitaka 604 000 (tablice 7 i 8). Smanjenje nataliteta stanovništva Jugoslavije zbog ratnih prilika bilo je prema Kočoviću 333 000, a prema Žerjaviću 326 000. Broj migriralih iz Jugoslavije zbog ratnih prilika bio je prema Kočoviću 638 000 odnosno 654 000, a prema Žerjaviću 669 000.[51] Tijekom Drugog svjetskog rata najviše žrtava i stradalih bilo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, tj. na području NDH.

Tablica 7

Stvarni gubici Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu prema B. Kočoviću						
	Srbi i Crnogorci	Hrvati	Muslimani	Židovi	Ostali	Ukupno
Bosna i Hercegovina	209 000	79 000	75 000	10 000	9 000	382 000
Crna Gora	45 000	-	4 000	-	1 000	50 000
Hrvatska	125 000	124 000	-	17 000	29 000	295 000
Kosovo	4 000	-	-	1 000	5 000	10 000
Makedonija	7 000	-	1 000	6 000	11 000	25 000
Slovenija	-	-	-	1 000	34 000	35 000
Srbija	114 000	1 000	5 000	8 000	13 000	141 000
Vojvodina	33 000	3 000	1 000	17 000	22 000	76 000
Ukupno	537 000	207 000	86 000	60 000	124 000	1 014 000
Od ukupnog broja stvarnih gubitaka Srba i Crnogoraca (537 000), Srba je 487 000, a Crnogoraca 50 000. U ukupnom je broju stvarnih gubitaka "Ostalih" 6 000 Albanaca, 5 000 Mađara, 7 000 Makedonaca, 26 000 Nijemaca, 27 000 Roma, 32 000 Slovenaca i 21 000 ostalih.						

B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., Sarajevo 1990.

[49] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., Sarajevo 1990.

[50] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*.

[51] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., 65.-66., 173., 180.-184., Sarajevo 1990., 51.-52., 163., 170.-174.; V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 63., 70., 72., 80.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 159., 166.-167., 175.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 158.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 551., 553.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 151., 154.-155., 166.

Tablica 8

Stvarni gubici Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu prema V. Žerjaviću							
	Srbi	Crno-gorci	Hrvati	Muslimani	Židovi	Ostali	Ukupno
Bosna i Hercegovina	164 000	-	64 000	75 000	9 000	4 000	316 000
Crna Gora	6 000	20 000	1 000	4 000	-	6 000	37 000
Hrvatska	131 000	-	106 000	2 000	10 000	22 000	271 000
Kosovo	3 000	-	1 000	2 000	-	17 000	23 000
Makedonija	6 000	-	-	4 000	-	7 000	17 000
Slovenija	-	-	-	-	-	33 000	33 000
Srbija	142 000	-	-	13 000	7 000	5 000	167 000
Vojvodina	45 000	-	6 000	-	7 000	25 000	83 000
Inozemstvo	33 000	-	14 000	3 000	24 000	6.000	80 000
Ukupno	530 000	20 000	192 000	103 000	57 000	125 000	1 027 000
U ukupnom je broju stvarnih gubitaka "Ostalih" 18 000 Albanaca, 2 000 Mađara, 6 000 Makedonaca, 28 000 Nijemaca, 8 000 Roma, 42 000 Slovenaca i 11 000 ostalih.							

V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Zagreb 1993.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.

Prema Kočoviću, od 1 014 000 stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, najviše ih je imala Bosna i Hercegovina – 382 000, od čega 209 000 Srba i Crnogoraca, 79 000 Hrvata, 75 000 Muslimana, 10 000 Židova i 9 000 ostalih, zatim Hrvatska – 295 000, od čega 125 000 Srba i Crnogoraca, 124 000 Hrvata, 17 000 Židova i 29 000 ostalih, te uža Srbija – 141 000, od čega 114 000 Srba i Crnogoraca, 1 000 Hrvata, 5 000 Muslimana, 8 000 Židova i 13 000 ostalih (tablica 7).[52] Prema Žerjaviću, od 1 027 000 stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, najviše ih je imala Bosna i Hercegovina – 316 000, od čega 164 000 Srba, 64 000 Hrvata, 75 000 Muslimana, 9 000 Židova i 4 000 ostalih, zatim Hrvatska – 271 000, od čega 131 000 Srba, 106 000 Hrvata, 2 000 Muslimana, 10 000 Židova i 22 000 ostalih, te uža Srbija – 167 000, od čega 142 000 Srba, 13 000 Muslimana, 7 000 Židova i 5 000 ostalih. Žerjavić izračunima stvarnih ljudskih gubitaka po republikama i pokrajinama i nacionalnim/etničkim skupi-

[52] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., 182., Sarajevo 1990., 172.

nama dodaje i oko 80 000 Jugoslavena, od čega 33 000 Srba, 24 000 Židova, 14 000 Hrvata, 3 000 Muslimana i 6 000 ostalih, koji su tijekom Drugog svjetskog rata život izgubili u inozemstvu (tablica 8).[53] Tako ukupni brojevi stvarnih ljudskih gubitaka prema Žerjavićevim izračunima po republikama i nacionalnim skupinama mogu biti neznatno različiti odnosno veći. Naime, prema Žerjaviću, Hrvatska je tijekom rata izgubila oko 295 000 osoba, od čega 137 000 Srba i 118 000 Hrvata. Bosna i Hercegovina izgubila je oko 328 000 osoba, od čega 170 000 Srba, 78 000 Muslimana i 66 000 Hrvata.[54]

No postoje i noviji opsežni kritički osvrti na Kočovićeve i Žerjavićeve izračune demografskih i stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, primjerice K. Katalinića[55], R. Petrović[56], Ž. Đorđevića[57], J. Jurčevića[58], T. Dulića[59] i D. Vrućinića[60], manje ili više utemeljeni i održivi.

Na temelju jugoslavenskih popisa ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata iz 1944./1947., 1950. i 1964., jugoslavenskih popisa stanovništva iz 1931. i 1948. te pretpostavki o ratnim i neposrednim poslijeratnim migracijama izvan Jugoslavije i Jugoslavenima koji su život izgubili na *neprijateljskoj* strani, dobiva se okvirni broj demografskih i stvarnih gubitaka. No izračuni demografskih i stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu poprilično su različiti. Tako primjerice D. Tasić (1951.) izračunava 2 428 000 demografskih i 1 400 000 stvarnih gubitaka,[61] D. Vogelnik (1952.) 2 850 000 do 3 250 000 demografskih i 1 800 000 stvarnih gubitaka,[62] I. Lah (1952.) 2 100 000 demografskih i 1 000 000

[53] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 73.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 168.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Zagreb 1993., 27., 60., 91., 119.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 551., 553.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 156.

[54] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 61., 63., 70., 73.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 157., 159., 166., 168.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 551., 553.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 156.

[55] Usp. Kazimir KATALINIĆ, "Hrvatsko-srpski sukob u svjetlu brojaka", *Republika Hrvatska*, god. XXXVI., br. 153, Buenos Aires 1986., 17.-58.; ISTI, "Hrvatske i srpske žrtve 1941.-1945.", *Republika Hrvatska*, god. XXXVIII., br. 160, Buenos Aires 1988., 15.-63.; ISTI, *Argumenti. NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, Buenos Aires – Zagreb 1993.

[56] Ruža PETROVIĆ, "Ratni gubici Jugoslavije u II svetskom ratu", u: *Genocid nad Srbima u II svetskom ratu*, ur. Radovan Samarđić, Beograd 1995., 341.-359.

[57] Usp. Životije ĐORĐEVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1997.

[58] Usp. J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske* ili ISTI, *Die Entstehung des Mythos Jasenovac. Probleme bei der Forschungsarbeit zu den Opfern des II. Weltkrieges auf dem Gebiet von Kroatien*, Zagreb 2007.

[59] Usp. Tomislav DULIĆ, *Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Hercegovina, 1941-42*, Uppsala 2005.

[60] Usp. Dušan VRUĆINIĆ, *Demografski gubici Srbije prouzrokovani ratovima u XX veku*, Beograd 2007.

[61] Dragoljub TASIĆ, "Uvod", u: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, Knjiga I., *Stanovništvo po polu i domaćinstvima*, Beograd 1951., XLVIII-XLIX.

[62] Dolfe VOGELNIK, "Demografski gubici Jugoslavije u Drugom svetskom ratu", *Statistička revija*, god. II., br. 1, Beograd 1952., 15.-34.

stvarnih gubitaka,[63] B. Kočović (1985.) 1 985 000 demografskih i 1 014 000 stvarnih gubitaka,[64] V. Žerjavić (1989.) 2 022 000 demografskih i 1 027 000 stvarnih gubitaka,[65] a Ž. Đorđević 1997. izračunava 2 825 000 demografskih i 1 838 000 stvarnih gubitaka[66].

Tablica 9

Žrtve Jugoslavije u logorima tijekom Drugog svjetskog rata prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije, 1964.	
Logori na području Jugoslavije	89 851
Logori Trećeg Reicha	24 752
Logori ostalih okupacijskih zemalja	19 861
Ukupno logorskih žrtava	134 464

Spisak žrtava rata 1941 - 1945 rođenih na teritoriji Hrvatske, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992.; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", *ČSP*, god. 25., br. 2-3, Zagreb 1993.

Očito je da na temelju raspoloživih statističkih podataka nije moguće pouzdano procijeniti broj ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu i neposrednom poraću. Naime, zadnji popis stanovništva Kraljevine Jugoslavije obavljen je deset godina prije rata, a prvi poslijeratni popis stanovništva FNR Jugoslavije tri godine nakon rata. Ne postoje pouzdani pokazatelji, ni poimenični niti brojčani, o gubicima civilnog stanovništva Jugoslavije tijekom rata. Prvom sustavnom popisu ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu pristupilo se tek dvadeset godina nakon njega i nije bio dostupan javnosti kako bi se dopunio i da se isprave netočnosti u vrijeme kada je bilo mnogo suvremenika događaja. Poteškoća je i u tome što su se promijenile i granice Jugoslavije, a učinjena je i potpuno nova teritorijalna podjela države. Tijekom rata i u poraću masovno je iseljavanje/protjerivanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, zatim Nijemaca, Talijana, pa i Mađara te političkih/ideoloških protivnika novog sustava u Jugoslaviji.[67] Navedeni razlozi unose u izračune o demografskim i stvarnim ljudskim gubicima Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu i poraću veliki stupanj nesigurnosti, koji se povećava traženjem detaljnijih odgovora po teritorijalnim klasifikacijama ili različitim kategorijama ljudskih gubitaka.[68]

[63] I. LAH, *n. dj.*, 214.-224.

[64] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*.

[65] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*.

[66] Ž. ĐORĐEVIĆ, *n. dj.*

[67] Usp. M. KARAKAŠ OBRADOV, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, doktorski rad, Zagreb 2011., i tamo navedeni izvori i literatura.

[68] S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 15. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin 1996., 199.-200., Beograd 1996., 168.-169.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 501.-503.

Ipak, uvažavajući sve pokazatelje i pretpostavke nezaobilazne u izračunavanju ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, demografski gubici mogu iznositi oko 2 milijuna, a stvarni gubici oko 1 milijun. Znatnija povećanja demografskih i stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu najčešće su prilagođavanje metodologije izračunavanja za potrebe *prihvatljivih* demografskih i stvarnih gubitaka pojedine nacionalne/etničke skupine.

*

Jugoslavenski popisi žrtava Drugog svjetskog rata iz 1944./1947., 1950. i 1964., kao ni kasniji dopunjavani i revidirani popisi, ne potvrđuju da je u logorima NDH život izgubilo stotine tisuća ili, kako su neki navodili ili još uvijek navode, više od milijun ljudi.

Tablica 10

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ, 1964.											
Srbi	Židovi	Hrvati	Muslimani	Romi	Slovenci	Crnogorci	Makedonci	Mađari	Nacionalno neutvrđeni	Ostali	Ukupno
Logor Jasenovac											
26 170	8 121	5 900	789	1 471	174	35	7	59	6 792	84	49 602
Logor Stara Gradiška											
7 774	923	646	160	-	20	3	-	1	58	1	9 586
Ukupno Jasenovac i Stara Gradiška											
33 944	9 044	6 546	949	1 471	194	38	7	60	6 850	85	59 188

Spisak žrtava rata 1941 - 1945. Ustaški logor Jasenovac, Beograd 1992.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, prir. M. Visočak i B. Sobica, Zürich – Sarajevo 1998.

U izdanju *Vjesnika Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske* objavljena je u lipnju 1944. knjižica pod naslovom *Dokumenti ustaškog terora. Koncentracioni logori*, u kojoj je navedeno da je u logorima NDH umoreno do 800 tisuća osoba.[69] Jugoslavenska Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NKOJ-a dostavila je potkraj 1945. Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu tvrdnju da je u logoru Jasenovac do potkraj 1943. ubijeno najmanje 600 tisuća osoba, najviše Srba, zatim Židova, Roma i Hrvata.[70] Tako je neutemeljena procjena ušla i u međunarodni optjecaj i posta-

[69] *Dokumenti ustaškog terora. Koncentracioni logori*, s. l., 1944., Jasenovac, s. a., 6.

[70] *Izveštaj Jugoslovenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu*, Beograd 1947., 35. Usp. J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, 42.-47.

Tablica 11

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška, nacionalna/etnička i rodna struktura prema popisu Spomen područja Jasenovac, 2007.				
	Djeca	Muškarci	Žene	Ukupno
Srbi	11 968	17 591	10 692	40 251
Romi	5 391	5 120	4 239	14 750
Židovi	1 444	7 345	2 934	11 723
Hrvati	135	2 393	1 055	3 583
Muslimani	49	834	180	1 063
Slovenci	3	178	52	233
Česi	2	81	16	99
Slovaci	1	86	12	99
Ukrajinci	3	47	5	55
Crnogorci	1	16	9	26
Mađari	1	15	4	20
Talijani	-	12	1	13
Nijemci	-	4	2	6
Rusi	-	3	3	6
Poljaci	-	3	1	4
Nepoznato	8	132	122	262
Ukupno	19 006	33 860	19 327	72 193

Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945., prir. J. Smrekar i Đ. Mihovilović, Jasenovac 2007.

la odrednica za sva kasnija preuveličavanja žrtava logora Jasenovac.[71] Izvještaj Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, naslovljen *Zločini u logoru Jasenovac*, navodi 1946. slično, naime ustvrđuje da je u logoru Jasenovac život izgubilo 500 do 600 tisuća osoba.[72] Izvještaj Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1946., načinjen bez dokumenata, na temelju izjava svjedoka i zapisnika triju komisija koje su obišle logor Jasenovac 11. i 18. svibnja i 18. lipnja 1945., prepun pretjeranih, nevjerojatnih, pa i apsurdnih navoda i tvrdnji, ishodište je na kojem se zasniva mit o logoru Jasenovac.[73] No prema prvom popisu ljudskih gubitaka Hrvatske

[71] Nataša MATAUŠIĆ, *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*, Jasenovac – Zagreb 2003., 117.-118.

[72] *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946., Jasenovac 1977., Jasenovac 1980., Banja Luka 2000., 38. Usp. J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, 34.-42.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*, 19.-23.

[73] J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, 34.-42.; M. IVEZIĆ, *Jasenovac. Brojke*, 29.-36.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*, 19.

Tablica 12

Žrtve koje su izgubile život u logorima NDH prema procjeni/izračunu Muzeja žrtava genocida, Beograd, 2009.				
	Hrvatska	Bosna i Hercegovina	Srijem	Ukupno
Srbi	45 800 – 48 300	50 000 – 52 500	5 600 – 5 900	101 400 – 106 700
Hrvati[1]	10 700 – 11 700	1 000 – 1 200	oko 200	11 900 – 13 100
Židovi	15 900 – 17 000	10 800 – 11 700	1 100 – 1 200	27 800 – 29 900
Romi	17 600 – 19 000	2 000 – 2 100	2 600 – 2 700	22 200 – 23 800
Muslimani	–	1 600 – 1 800	–	1 600 – 1 800
Ostali i nepoznati	8 300 – 8 700	400 – 500	oko 200	8 900 – 9 500
Ukupno	98 300 – 104 700	65 800 – 69 800	9 700 – 10 300	173 800 – 184 800

D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, ur. V. Geiger, M. Grahek Ravančić, M. Karakaš Obradov, Zagreb 2010.

[1] Prema Muzeju žrtava genocida za "dosta osoba" koje je Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. iskazala žrtvama logora NDH preliminarnim je analizama utvrđeno da su Romi i Židovi, a ne Hrvati, tako da iskazani broj Hrvata koji su izgubili život u logorima NDH treba uzeti sa zadrškom.

u Drugom svjetskom ratu, naime prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1947., u logorima NDH život su izgubile 25 773 osobe s područja Hrvatske, a broj žrtava logora Jasenovac s područja Hrvatske iznosi 15 792 i logora Stara Gradiška 2 927 (tablica 13).[74] Prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. u svim logorima na području Jugoslavije tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo 89 851 osoba.[75] No znatne su žrtve stanovništva Jugoslavije, i Hrvatske, i u logorima u Trećem Reichu i logorima ostalih okupacijskih zemalja.[76]

[74] M. SOBOLEVSKI, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", 189.-190.; N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 119.

[75] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", 96.-97.

[76] Usp. primjerice *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, 50.-55.; N. ŽIVKOVIĆ, "Jugosloveni u fašističkim logorima u Drugom svetskom ratu", *Vojnoistorijski glasnik*, god. XLVI., br. 1, Beograd 1995., 176.-202.; D. CVETKOVIĆ, "Stradalo stanovništvo Hrvatske 1941.-1945. u njemačkim koncentracijskim logorima izvan područja Jugoslavije", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *n. dj.*, 77.-98. ili D. CVETKOVIĆ, "Pregled stradanja stanovništva Hrvatske u

Naime, prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., u logorima u Trećem Reichu živote je izgubilo 24 752, a u logorima ostalih okupacijskih zemalja 19 861 osoba. Prema podacima iste Komisije u logorima su tijekom Drugog svjetskog rata život izgubile 134 464 osobe (tablica 9), u logorima NDH najviše je žrtava u Jasenovcu – 49 874 i Staroj Gradiški – 9 587 (ukupno 59 188)[77], od čega je u njima život izgubilo 33 944 Srba, 9 044 Židova, 6 546 Hrvata i 1 471 Rom (tablice 10, 13 i 14).[78]

Unatoč svemu *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1958. odnosno 1959. navodi različito, najprije da je u logoru Jasenovac život izgubilo 500 do 600 tisuća osoba[79] te da je brojka jasenovačkih žrtava oko 350 tisuća[80]. Zatim *Vojna enciklopedija* 1967. i *Enciklopedija Jugoslavije* 1971. donose navode o oko 600 tisuća žrtava logora Jasenovac i oko 75 tisuća žrtava logora Stara Gradiška (tablica 13).[81]

U licitiranju žrtvama logora Jasenovac srpska se strana *zabarikadirala* brojkom od 700 tisuća. No brojka žrtava logora Jasenovac navođena u jugoslavenskoj historiografiji i publicistici tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća iskazivala je, posebno kod srbijanskih autora, tendenciju rasta. Povjesničari u Jugoslaviji koji su pak procjenama i izračunima utemeljenim na mnogobrojnim relevantnim pokazateljima nastojali ukazati na znanstvenu neodrživost *službenih* navoda o brojkama žrtava u logorima NDH, ponajprije žrtvama logora Jasenovac, imali su znatnih neugodnosti.[82]

---

nemačkim koncentracionim logorima van teritorija Jugoslavije", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 10/2, Zagreb 2008., 201.-221.; Tomislav ŽUGIĆ, Miodrag MILIĆ, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic (1941-1945)*, Beograd 1989.; Dragoljub M. KOČIĆ, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Buhenvald 1941-1945*, Beograd 1989.; Ljubo MLAĐENOVIĆ, *Pod šifrom Viking. Život, borba i stradanja jugoslovenskih interniraca u logorima u Norveškoj 1942-1945. Studijsko-dokumentarna monografija*, Beograd 1991.; M. MILIĆ, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthauzen (1941-1945)*, Beograd 1992.; Vladislav ROTBART, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad 1988.; Đuro ĐURAŠKOVIĆ, N. ŽIVKOVIĆ, *Jugoslovenski zatočenici u Italiji 1941-1945*, Beograd 2001.; Carlo Spartaco CAPOGRECO, *I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940-1943)*, Torino 2004. ili ISTI, *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.)*, Zagreb 2006.; Anna-Maria GRUENFELDER, *"U radni stroj Velikoga Njemačkog Reicha!" Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, Zagreb 2007., i tamo navedena literatura.

[77] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", 96.-101.

[78] Usp. *Spisak žrtava rata 1941 - 1945. Ustaški logor Jasenovac*, Beograd 1992.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, prir. Meho Visočak i Bejdo Sobica, Zürich – Sarajevo 1998.

[79] "Jasenovac", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 3, Zagreb 1958., 648.-649.

[80] "Koncentracioni logori", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Zagreb 1959., 322.

[81] N.[ikola] SL.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd 1967., 321.; LJ.[ubo] Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971., 444.

[82] Usp. primjerice B. BUŠIĆ, "Žrtve rata", *Hrvatski književni list*, 2.-3. ili ISTI, "Žrtve rata", *Hrvatska revija*, 491.-495.; [Ivan JELIĆ], "Koncentracioni logori", *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb 1980., 304.-305.; F. TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi. Dodatak: Pisac knjige pred sudom*, München – Barcelona 1982.; ISTI, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*; LJ. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2.

Tablica 13

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema različitim procjenama, izračunima i popisima			
	Jasenovac	Stara Gradiška	Ukupno
Procjena Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NKOJ-a 1945.	600 000	-	600 000
Procjena i (za Hrvatsku) poimenični popis	500 000 do 600 000	-	500 000 do 600 000
Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1946.	15 792	2 927	18 719
Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1958. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1959.	500 000 do 600 000 350 000	- -	500 000 do 600 000 350 000
Poimenični popis Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća SFRJ 1964.	49 874	9 587	59 461
Vojna enciklopedija, 1967. i Enciklopedija Jugoslavije, 1971.	600 000	75 000	675 000
Procjena A. Miletić, 1986./1987.	700 000	-	700 000
Procjena M. Bulajić, 1988.	700 000	-	700 000
Procjena F. Tuđman, 1989.	30 000 do 40 000	-	30 000 do 40 000
Izračun R. Bulatović, 1990.	1 110 929	-	1 110 929
Izračun V. Žerjavić, 1992.	85 000	-	85 000
Poimenični popis 1997. i izračun/procjena Muzej žrtava genocida	78 163	-	78 163
	122 300 do 130 100	-	122 300 do 130 100
Poimenični popis Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH 1999.	2 238[1]	-	2 238
Poimenični popis Spomen područje Jasenovac 2007.	59 403	12 790	72 193
Poimenični popis i procjena A. Miletić, 2010./2011.	146 401 146 248	-	146 401 146 248

Izvještaj Jugoslovenske Državne komisije za utvđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu, Beograd 1947.; *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb

1946., Jasenovac 1977., Jasenovac 1980., Banja Luka 2000.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Spisak žrtava rata 1941 - 1945. Ustaški logor Jasenovac*, Beograd 1992.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, prir. M. Visočak i B. Sobica, Zürich – Sarajevo 1998.; "Jasenovac", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 3, Zagreb 1958.; "Koncentracioni logori", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Zagreb 1959.; N. Sl.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd 1967.; LJ. Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971.; A. MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, I.–III., Beograd 1986. i 1987.; M. BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, I.–IV., Beograd 1988.-1989.; F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb 1989., Zagreb 1990.; R. BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Gradinu. Istorijsko-sociološka i antropološka studija*, Sarajevo 1990.; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", *ČSP*, god. 24., br. 3, Zagreb 1992.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.; *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997*., I.–III., Beograd 1997. – *Jasenovac. Concentration camp 1941-1945. List of victims of ustashas identified up to 30. X 1997*., I.–III., Beograd 1997.; *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, rujan 1999.; D. CVETKOVIĆ, "Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)", *Jasenovac. Zbornik radova Četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, ur. Z. Antonić, J. Velimirović, Banja Luka 2007.; ISTI, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", *Tokovi istorije*, br. 4, Beograd 2007.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, ur. V. Geiger, M. Grahek Ravančić, M. Karakaš Obradov, Zagreb 2010.; *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*, prir. J. Smrekar i Đ. Mihovilović, Jasenovac 2007.; A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, Beograd 2010.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945./The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, Jagodina 2011.

[1] Riječ je prethodnim pokazateljima. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske ukinuta je 2002. te popisivanje ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraću nije dovršeno.

No mit o stotinama tisuća, pa i više od milijun žrtava logora Jasenovac, uglavnom Srba, urušio se 1998., kada je Bošnjački institut objavio poimenični popis *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*[83], naime strogo čuvane podatke Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. godine. Uza sva nagađanja kako je Bošnjački institut došao do popisa pod embargom, a i proturječnih reakcija, mnogo toga postalo je očito i jasno.[84]

Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije (1964.), kao i prethodno Komisija za sakupljanje podataka o žrtvama NOR-a Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske (1950.) i Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (od 1944. do 1947.), popisivale su ponajprije ljudske gubitke koje su uzrokovale okupacijske snage i njihovi suradnici. Popisani su, ponekad, i oni koji su izgubili život od zapadnih Saveznika i partizana, i u pravilu su proglašavani ljudskim gubicima nastalim u drugo vrijeme i(li) na drugom mjestu i(li) na drugi način. Tako i u poimeničnim podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. kao žrtve logora Jasenovac nalazimo i osobe koje su nedvojbeno izgubile život tijekom Drugog svjetskog rata, ali je zbog *potrebe* velikog i nestvarnog broja žrtava nacizma i fašizma te njihovih suradnika, lažiranjem vremena, mjesta i okolnosti smrti izveden *transfer* ljudskih gubitaka iz jedne kategorije u drugu. Među žrtvama logora Jasenovac stoga i nalazimo poginule u savezničkim bombardiranjima, umrle u zbjegu u El Shatt i u zbjegovima u južnoj Italiji, zatim osobe koje je ubila njemačka i talijanska vojska, kao i žrtve četničkih pokolja, i partizane poginule u bitkama na Neretvi i Sutjesci, pa i one koji su poginuli kao domobrani i ustaše.[85]

Prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. navodi o osobama koje su život izgubile u logorima NDH, ponajprije u Jasenovcu i Staroj Gradiški, nepotpuni su i nisu konačni, neke su osobe navedene dva ili više puta, mnogobrojne žrtve iskazane su samo brojčano i kao žrtve su navedene osobe koje su prošle kroz logor Jasenovac i logor Stara Gradiška, a život su izgubile drugdje. Brojne žrtve logora Jasenovac nisu iskazane nacionalno/etnički ili je pak njihova nacionalna/etnička pripadnost netočno iskazana. Podaci te Komisije, uza sve nedostatke, dobar su temelj za utvrđivanje žrtava logora Jasenovac i prema nacionalnoj/etničkoj pripadnosti žrtava i za utvrđivanje ukupnog broja jasenovačkih žrtava.

No oni koji prihvaćaju zaključak Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. da je popisom obuhvaćeno oko 56 do 59% osoba koje je trebalo popisati (držeći niže procjene prihvatljivim i vjerodostojnim), kao primjerice Muzej žrtava genocida iz Beograda, procjenjuju da je u logorima Ja-

---

[83] *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*.

[84] Usp. Davor KOVAČIĆ, "*Jasenovac* – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Sarajevo – Zurich, 1998, 1171. str.", *ČSP*, god. 32., br. 1, Zagreb 2000., 219.-224. [prikaz].

[85] Usp. primjerice: M. KARAKAŠ OBRADOV, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Savezнički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, 128.; Mile PRPA, "Krađa žrtava kao politička manipulacija istinom", *Žrtva znak vremena. Zbornik radova Petog Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, 789.-801., i tamo navedena literatura.

senovac i Stara Gradiška život izgubilo od 122 300 do 130 100 žrtava (tablica 13).[86] Uz to, prema navedenom zaključku Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. Muzej žrtava genocida procjenjuje 2009. da je u logorima NDH život izgubilo između 173 800 i 184 800 osoba, među kojima je najviše Srba – 101 400 do 106 700. Hrvata je prema toj procjeni u logorima NDH izgubilo život 11 900 do 13 100, uz napomenu da je za "dosta osoba" koje je Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. iskazala žrtvama logora NDH preliminarnim analizama utvrđeno da su Romi i Židovi, a ne Hrvati, tako da iskazani broj Hrvata koji su u logorima NDH izgubili život treba uzeti sa zadrškom (tablica 12).[87]

A. Miletić, uporni i dugogodišnji zastupnik teze da je u logoru Jasenovac život izgubilo najmanje 700 000 osoba[88], najnovijim "istraživanjem", zbrajajući sadašnje pokazatelje dopunjenog i revidiranog poimeničnog popisa Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., podatke Muzeja žrtava genocida te poimenične i brojčane pokazatelje iz mnogobrojnih i različitih izvora 2010./2011. *olako* zaključuje da je u logoru Jasenovac život izgubilo najmanje 146 401 odnosno 146 248 osoba (81 408 odnosno 80 192 žrtava prema poimeničnom popisu te 64 900 odnosno 66 056 žrtava utvrđenih brojem), pretežito Srba (tablice 13 i 14).[89]

Pobornik mistifikacija i zamagljivanja činjenica o ljudskim gubicima Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, Jasenovac Research Institute (Brooklyn, New York, SAD), podatke Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., ukupno poimenično utvrđenih 597 323 stradalih i žrtava tijekom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije, na internetskim stranicama uporno predstavlja kao popis žrtava (*Victims List*) logora Jasenovac.[90]

Procjene, izračuni i popisi navode različite brojeve o stvarnim gubicima hrvatskih Srba u Drugom svjetskom ratu. Nedvojbeni su i jasni pokazatelji da je najviše Srba tijekom rata život izgubilo u NDH. Prema svim pokazateljima i istraživanjima broj Srba koji su život izgubili u Drugom svjetskom ratu iznimno je velik. Srpski nacionalisti enormno povećavaju broj žrtava logora Jasenovac, a hrvatski nacionalisti broj jasenovačkih žrtava potpuno minimaliziraju. No jednako su neugodna i srpska nacionalistička pretjerivanja o broju

[86] D. CVETKOVIĆ, "Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)", *Jasenovac. Zbornik radova Četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, ur. Zdravko Antonić, Janko Velimirović, Banja Luka 2007., 76.; ISTI, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", *Tokovi istorije*, br. 4, Beograd 2007., 160.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, ur. Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić, Marica Karakaš Obradov, Zagreb 2010., 53.

[87] D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", 48.

[88] Usp. Antun MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, I.–III., Beograd 1986. i 1987., IV., Jagodina 2007.

[89] Usp. A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, Beograd, 2010.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945./The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, Jagodina 2011.

[90] Usp. www.jasenovac.org.

Tablica 14

Logor Jasenovac Žrtve Roma, Židova, Srba i Hrvata prema popisima, izračunima i procjenama						
	Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFRJ, popis 1964.	V. Žerjavić, izračun	Muzej žrtava genocida, popis 1997.	Spomen područje Jasenovac, popis 2007.	Muzej žrtava genocida, izračun/ procjena	A. Miletić, poimenični popis i procjena 2010./2011.
Romi	1 471	10 000	5 836	14 750	18 000 do 20 000	26 268 26 535
Židovi	8 121	13 000	10 521	11 723	18 000 do 19 000	15 759 15 707
Srbi	26 170	45 000 do 52 000	47 123	40 251	77 000 do 81 000	98 252 97 972
Hrvati	5 900	10 000	6 281	3 563	7 000 do 7 500 6 000 do 6 400	3 637 3 668

Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Spisak žrtava rata 1941 - 1945. Ustaški logor Jasenovac*, Beograd 1992.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, prir. M. Visočak i B. Sobica, Zürich – Sarajevo 1998.; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", *ČSP*, god. 24., br. 3, Zagreb 1992.; ISTI, "Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH", *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, I. Goldstein et al. (red.), Zagreb 1996.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.; *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997.*, I.–III., Beograd 1997. – *Jasenovac. Concentration camp 1941-1945. List of victims of ustashas identified up to 30. X 1997.*, I.–III., Beograd 1997.; *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*, prir. J. Smrekar i Đ. Mihovilović, Jasenovac 2007.; D. CVETKOVIĆ, "Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)", *Jasenovac. Zbornik radova Četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, ur. Z. Antonić, J. Velimirović, Banja Luka 2007.; ISTI, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", *Tokovi istorije*, br. 4, Beograd 2007.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, ur. V. Geiger, M. Grahek Ravančić, M. Karakaš Obradov, Zagreb 2010.; A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, Beograd 2010.; D. CVETKOVIĆ, "Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje", *Istorija 20. veka*, god. XXIX., br. 1, Beograd 2011.; A. MILETIĆ, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945./The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, Jagodina 2011.

stradalih i žrtava Srba u NDH, posebno žrtava u logoru Jasenovac, i hrvatska nacionalistička minimaliziranja tih brojeva.

Prema poimeničnom popisu Muzeja žrtava genocida, koji provodi reviziju podataka Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., život je tijekom Drugog svjetskog rata izgubilo 114 709 hrvatskih Srba. Muzej žrtava genocida, na temelju zaključka da je podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. obuhvaćeno tek oko 56 do 59% osoba koje je trebalo popisati, procjenjuje da je tijekom Drugog svjetskog rata život izgubilo od 165 646 do 174 520 hrvatskih Srba.[91]

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske, koja je u popisivanju ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata i u poraća posvetila pozornost ponajprije stradalima i žrtvama Hrvatima, i to uglavnom onima koje raniji popisi nisu iskazivali, popisala je tek 18 410 Srba (tablica 6).[92]

Napose su različiti i dvojbeni navodi o stradanju hrvatskih Srba tijekom Drugog svjetskog rata u logorima NDH, ponajprije u logoru Jasenovac.

Zagovornici teze o genocidnosti Hrvata rado zanemaruju činjenicu da je tijekom Drugog svjetskog rata na području NDH izrazito veliki broj Srba poginuo kao pripadnici partizanskog i četničkog pokreta, a i da su za smrt velikog broja Srba odgovorne njemačke i talijanske okupacijske snage, kao i da je znatan broj Srba život izgubio kao kolateralne žrtve, u epidemijama zaraznih bolesti, ponajprije pjegavog tifusa, te proizlazi da su Srbi samo ili uglavnom žrtve ustaša, s posebnim naglaskom na logor Jasenovac.

Unatoč evidentnim pokazateljima svih popisa ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, dugotrajnom i upornom kampanjom dokazivanja o stotinama tisuća ubijenih u logorima NDH, u kojoj su određeni znanstveni, ponajprije povjesničarski krugovi poslužili kao transmisija, brojka žrtava logora Jasenovac postupno je eskalirala i nakon Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti 1986. dosegnula više od milijun ubijenih Srba samo u logoru Jasenovac.

D. Lukač navodi 1988. da je u logoru Jasenovac ubijeno više od oko polovine civilnih žrtava Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. Pozivajući se na *najverodostojnije* podatke, naime izjave nekih dužnosnika Trećeg Reicha, Lukač navodi da je Vjekoslav Maks Luburić "svojom rukom" usmrtio oko 10 tisuća Srba u logoru Jasenovac te da je takvih zlikovaca u logoru Jasenovac bilo "na desetine".[93]

---

[91] D. CVETKOVIĆ, "Stvarni gubici Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji", 485. ili ISTI, "Stvarni gubici Hrvatske 1941.-1945. godine", 58.; ISTI, "Popis 'Žrtve rata 1941-1945' iz 1964. godine kao osnova za izračunavanje stradanja stanovništva Jugoslavije. (Neki pokazatelji stradanja srpskog stanovništva)", 79.

[92] *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, 16.

[93] Dušan LUKAČ, "Denacionalizacija, iseljavanje i genocid na Balkanu u toku drugog svetskog rata", *Istorija 20. veka*, god. VI., br. 1-2, Beograd 1988., 71.-72.

Prema *preciznom* izračunu R. Bulatovića iz 1990. u logoru Jasenovac umoreno je 1 110 929 osoba, pretežito Srba (tablica 13).[94] Temelj Bulatovićevu *genijalnom* izračunu antropološka su istraživanja na području Jasenovca. No svi provedeni terenski uvidi, zračna snimanja i antropološka istraživanja na području logora Jasenovac, na Gradini i na Ciglani, rezultirali su pronalaženjem ukupno oko 1 000 do najviše 1 500 ljudskih posmrtnih ostataka.[95]

Posebnu ulogu u očuvanju, nadogradnji i širenju "jasenovačkog mita" imao je 1992. osnovani srbijanski Muzej žrtava genocida[96] pod ravnateljstvom Milana Bulajića, jednog od najupornijih zagovornika teze o protusrpskoj usmjerenosti Katoličke crkve, genocidnosti Hrvata i stotinama tisuća žrtava logora Jasenovac, uglavnom Srba.[97]

No u Hrvatskoj su se kao odgovor na srbijanske stare i staro-nove interpretacije zločina počinjenih u NDH, a napose o žrtvama logora Jasenovac, oglasili mnogobrojni znanstveno više ili manje utemeljeni, ali i revizionistički nastrojeni, osporavatelji genocidnosti Hrvata i "jasenovačkog mita".[98]

---

[94] Usp. Radomir BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu. Istorijsko-sociološka i antropološka studija*, Sarajevo 1990.

[95] Usp. *Zločini u logoru Jasenovac*, 39.-42.; Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb 1966., 151.-153., 155.-161., Zagreb 1990., 221.-228.; Dušan MISIRAČA, "Koncentracioni logor Jasenovac", *Naše starine*, XII, Sarajevo 1969., 119.-125.; LJ. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2, 367.-369.; V. ŽERJAVIĆ, "Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu", 46.-47.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 53.-57.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, 21.-22., 53.-54., 85.-86., 113.-114.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 79.-82.; A. MILETIĆ, "O bilansu smrti u koncentracionom logoru Jasenovac (1941-1945)", u: *Genocid nad Srbima u II svetskom ratu*, 213.-214.; J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, 58.-70.; J. MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, 238.-240.; M. IVEZIĆ, *Jasenovac. Brojke*, 57.-60.; A. MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, IV., 350.-412.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*, 23.-26.; Filip ŠKILJAN, Logorski sustav Jasenovac – kontroverze, u: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, ur. Sabrina P. Ramet, Zagreb 2009., 124., i tamo navedeni izvori i literatura.

[96] Usp. J. MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*; ISTI, "Izdanja Muzeja žrtava genocida i građa o ljudskim gubicima u tim izdanjima", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 7, Zagreb 2003., 573.-591.

[97] Usp. primjerice: Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, I.-IV., Beograd 1988.-1989.; ISTI, *"Jasenovački mit" Franje Tuđmana – Genocid nad Srbima, Jevrejima i Ciganima*, Beograd 1994. ili ISTI, *Tudjman's "Jasenovac Myth". Genocide against Serbs, Jews and Gypsies*, Beograd 1994.; ISTI, *Jasenovac. Ustaški logor smrti. "Srpski mit?". Hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima*, Beograd 1999.; ISTI, *Jasenovac na sudu. Suđenje D. Šakiću (Jasenovac – sistem ustaških logora genocida, balkanski Aušvic)*, Beograd 2001. ili ISTI, *Jasenovac. Balkan Auschwitz. System of Croatian Nazi-Ustasha Genocide Camps for Serbs, Jews and Gypsies*, Beograd 2001.

[98] Usp. primjerice: V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*; ISTI, *Population losses in Yugoslavia*

Primjetno je u Hrvatskoj da oni kojima se brojke poimeničnih popisa žrtava logora Jasenovac čine premalima navode *odoka* da je u logoru Jasenovac život izgubilo do 100 tisuća osoba.[99]

Prema Žerjaviću, u logoru Jasenovac život je izgubilo oko 85 000 osoba (prvotne su Žerjavićeve procjene bile 100 000), od čega 45 000 do 52 000 Srba, 13 000 Židova, 10 000 Roma, 10 000 Hrvata i 2 000 Muslimana (tablice 13 i 14).[100] Neki hrvatski povjesničari bez provjere preuzimaju netočan Žerjavićev navod[101] da B. Kočović procjenjuje/izračunava kako je u logoru Jasenovac život izgubilo oko 70 000 osoba.[102] No Kočović, što i sam naglašava, nikada nije procjenjivao/izračunavao broj žrtava logora Jasenovac. On je naime samo procijenio mogući ukupni broj srpskih žrtava u logorima NDH, i to na 150 000 do 200 000.[103]

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske, ideološki pristranom podjelom ljudskih gubitaka na *poželjne* i *nepoželjne*, popisala je od 1992. do 1999. tek 2 238 žrtava logora Jasenovac (tablica 13) i samo 293 židovske žrtve ukupno (tablica 6)[104] te objašnjavala takav pristup činjenicom da postoji nekoliko opsežnih popisa jasenovačkih žrtava, kao i da postoje opširni popisi u Židovskoj općini u Zagrebu i Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu.[105] No to ustvari, uza sve ograde koje je iznosila Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH, nije bilo točno, jer je dotada jedini sustavni popis žrtava logora Jasenovac bio poimenični popis Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., koji je objavljen 1992. i 1998.[106], a poimenični popisi žrtava u zagrebačkoj Židovskoj općini i HDA u Zagrebu

---

1941 - 1945; J. PEČARIĆ, *Srpski mit o Jasenovcu. Skrivanje istine o beogradskim konc-logorima*; ISTI, *Srpski mit o Jasenovcu*, II., *O Bulajićevoj ideologiji genocida hrvatskih autora*; M. IVEZIĆ, *Jasenovac. Brojke*; N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*; *Spomen područje Jasenovac*, ur. Tea Benčić Rimay, Jasenovac 2006.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*

[99] N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 120.-122.; Mišo DEVERIĆ, Ivan FUMIĆ, *Hrvatska u logorima 1941.-1945.*, Zagreb 2008., 126.

[100] V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 72.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", 161.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 556.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 92.

[101] V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 74.

[102] Usp. primjerice: I. GRAOVAC, *Žrtve četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Sociološki aspekti*, [Knjiga] 1, doktorski rad, Zagreb 1995., 46. ili ISTI, *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Prilog istraživanju: strukture stradalih*, Zagreb 2011., 28.; N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 123.; F. ŠKILJAN, *n. dj.*, 125.

[103] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo 1990., XVI.; ISTI, *Nauka, nacionalizam i propaganda (Između gubitaka i žrtava Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji)*, 87.-88., 147.-148.

[104] Usp. *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, 16., 20.

[105] J. KOLANOVIĆ, M. POJIĆ, "Popis žrtava Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata. Rezultati i perspektive", 465.; J. KOLANOVIĆ, "Svaka žrtva ima svoje ime. Poimenični popis žrtava Drugoga svjetskoga rata i poraća u Hrvatskoj", 29.-30.

[106] Usp. *Spisak žrtava rata 1941 - 1945. Ustaški logor Jasenovac*; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*.

(ponajprije "Dotršćina") nepotpuni su i nesređeni. No znakovito je da su *uzbunu* u hrvatskoj i srpskoj javnosti potaknule brojke Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH ponajprije jasenovačkih i židovskih žrtava, iako u kroatocentričnom i selektivnom pristupu i popisu, uz navedene kategorije ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH popisuje i iskazuje i *zanemarive* brojke ljudskih gubitaka ostalih nacionalnosti/etničkih skupina osim Hrvata (79 318), pa i Srba (18 410), primjerice Austrijanaca/Nijemaca (4 + 752), Roma (701), Mađara (119), Talijana (65) (tablica 6).[107]

Popis žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška koji su načinili odnosno revidirali, prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., Muzej žrtava genocida i Savezni zavod za statistiku SR Jugoslavije 1997., donosi podatke za 78 163 osobe, od čega je najviše žrtava Srba (47 123), zatim Židova (10 521), Hrvata (6 281) i Roma (5 836).[108] Prema procjenama Muzeja žrtava genocida, koji bez zadrške prihvaća zaključak da je podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. obuhvaćeno tek oko 56 do 59% osoba koje je trebalo popisati, u logoru Jasenovac i logoru Stara Gradiška život je izgubilo 77 000 do 81 000 Srba, 18 000 do 19 000 Židova, 18 000 do 20 000 Roma, 7 000 do 7 500 odnosno 6 000 do 6 400 Hrvata, 1 300 do 1 500 Muslimana i 1 000 do 1 200 odnosno 2 000 do 2 200 ostalih i nepoznate nacionalne/etničke pripadnosti (tablica 14).[109] Najnoviji pak, dopunjeni i revidirani, popis žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška, koji je načinilo Spomen područje Jasenovac 2007., donosi podatke za 72 193 osobe, od čega je 59 376 (odnosno 59 403) osoba život izgubilo u logoru Jasenovac, a 12 790 u logoru Stara Gradiška. Prema tom popisu najviše je žrtava Srba (40 251), zatim Roma (14 750), Židova (11 723) i Hrvata (3 563) (tablica 11).[110] No A. Miletić najnovijim *preciznim* "istraživanjem" 2010./2011. tvrdi da je u logoru Jasenovac život izgubilo najmanje 146 401 odnosno 146 248 osoba, od čega 98 252 odnosno 97 972 Srba, 26 268 odnosno 26 535 Roma, 15 759 odnosno 15 707 Židova i 3 637 odnosno 3 668 Hrvata (tablice 13 i 14).[111]

Ni najnoviji srpski udžbenici povijesti nisu se udaljili od uporno promica-

---

[107] Usp. *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, 16.

[108] Usp. *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997.*, I.–III., Beograd 1997. ili *Jasenovac. Concentration camp 1941-1945. List of victims of ustashas identified up to 30. X 1997.*, I.–III., Beograd 1997.

[109] D. CVETKOVIĆ, "Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)", 77.; ISTI, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", 161.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", 53.; ISTI, "Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje", *Istorija 20. veka*, god. XXIX., br. 1, Beograd 2011., 175.

[110] Usp. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*, prir. Jelka Smrekar, Đorđe Mihovilović, Jasenovac 2007. ili www.jusp-jasenovac.hr.

[111] A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, 123.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945./The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, 27.

ne "pogibeljomanije" i *mitskih* brojki jasenovačkih žrtava, pa uz živopisne opise logora Jasenovac, pozivajući se na poslijeratnu procjenu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, i dalje navode da je u logoru Jasenovac život izgubilo 600 tisuća osoba[112], ili pak, na procjenu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, da je u tom logoru život izgubilo 500 do 600 tisuća osoba te da se u historiografskoj literaturi najčešće spominje podatak o 700 tisuća ubijenih[113]. Tek iznimno srbijanski udžbenici povijesti spominju uz navedene i najčešće spominjane procjene da je poimenično "do sada evidentirano" oko 73 tisuće žrtava logora Jasenovac.[114]

Srpskim nacionalistima i dalje su revizionisti svi oni, od Franje Tuđmana do Slavka Goldsteina, koji ne podržavaju brojke od 700 ili barem 600 tisuća, ako već ne milijun i više žrtava logora Jasenovac, kojima je uporno i neprekinuto do danas u javnim istupima uglavnom sklona srpska politika, napose u Republici Srpskoj, većina srpskih medija i znatan dio srpskih povjesničarskih i znanstvenih krugova.

*

Jedno od neriješenih i kontroverznih pitanja je broj žrtava skupine gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag), a navodi procjena, izračuna i(li) popisa u preširokom su rasponu od 1 794 do 120 000, te znatno različiti od autora do autora i poprilično uvjetovani (dnevno)političkim ozračjem.

O žrtvama logora Jadovno odnosno skupine gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag) prve je brojke iznio Milan Ljuština iz Donjeg Lapca, koji je od travnja do kolovoza 1941. bio zatočen u kaznionici Okružnog suda u Gospiću, i koji 1942. u izjavi Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu navodi da su, po njegovoj procjeni (koju temelji na svom, navodno, svakodnevnom praćenju uhićenika koji su dovođeni, a zatim i odvođeni), ustaše otpremili u logor Jadovno, njegove pomoćne logore i na stratišta 120 000 osoba, od čega 118 000 Srba, 1 800 Židova i 120 Hrvata.[115] No Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. poimenično je u logoru Jadovno utvrdila 1 794 žrtve.[116] Kako su rezultati te Komisije stavljeni pod embargo, navodi koji su zatim uslijedili, i održali se desetljećima, znatno su preuveličavali procjene žrtava, uglavnom Srba. Tako je za logor Jadovno tijekom šezdesetih i sedamdese-

[112] Predrag M. VAJAGIĆ, Nenad STOŠIĆ, *Istorija 8. Udbenik za osmi razred osnovne škole*, Beograd 2010., 159.

[113] Radoš LJUŠIĆ, Ljubodrag DIMIĆ, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Beograd 2010., 179.

[114] Đorđe ĐURIĆ, Momčilo PAVLOVIĆ, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Beograd 2010., 153.; ISTI, *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd 2010., 206.

[115] Usp. AJ, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, fasc. 926, 209; Gojko VEZMAR, *Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945*, Beograd 2004., 471.-476.; Đuro ZATEZALO, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941.*, Knjiga I., Beograd 2007., 379.; ISTI, *Jadovno. Zbornik dokumenata*, Knjiga II., Beograd 2007., 135.-141.

[116] *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", 96.-101.

tih godina XX. stoljeća najčešći *službeni*, "enciklopedijski" navod oko 72 tisuće žrtava.[117] Ipak, F. Jelić-Butić 1977. na temelju podataka i navoda u izvorima i literaturi iznosi procjenu od oko 35 tisuća žrtava logora Jadovno.[118] No A. Miletić je 1988. na temelju, kako navodi, mnogobrojnih dokumenata i svjedočanstava *izračunao* da je u logoru Jadovno bilo 30 do 48 tisuća žrtava.[119] M. Peršen 1990. pak, na temelju mnogobrojnih i različitih izvora i literature procjenjuje da bi broj žrtava skupine gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag) mogao biti između 15 i 25 tisuća.[120] I. Graovac 1992. na temelju poimeničnog popisa utvrđuje 94 žrtve logora Jadovno-Gospić s područja Dalmacije.[121] G. Vezmar, koji je na temelju mnogobrojnih pokazatelja sustavno istražio pokazatelje o ljudskim gubicima stanovništva Like, ponajprije Srba, koje su prouzročili ustaše, navodi 2004. da je broj žrtava Ličana koji su našli smrt u jamama i bezdanima 2 188, od čega se na stradale iz logora Gospić-Jadovno odnosi 919 žrtava. Uz navod da se broj osoba ubijenih i bačenih u ličke jame i bezdane iz ostalih krajeva NDH, koji se procjenjuje na nekoliko desetina tisuća, G. Vezmar iznosi i mišljenje da su u zabludi istraživači koji do broja žrtava logora Gospić-Jadovno dolaze različitim zbrajanjem: broja kapaciteta logora, broja dana postojanja logora, broja dnevnih pogubljenja logoraša i slično.[122] Prema prejednostavnom izračunu/procjeni Slavka Goldsteina 2001., utemeljenoj na dosjeu Ustaškog kaznenog i stegovnog suda o istrazi i sudskom postupku koji se zbog likvidacije logora Jadovno vodio od listopada 1941. do veljače 1942. protiv Stjepana Rubinića, ravnatelja Župskog redarstva u Gospiću[123] (koji ne donosi nikakve brojčane pokazatelje o žrtvama) te navodnoj Rubinićevoj izjavi Iliji Jakovljeviću u Staroj Gradiški[124] (u kojoj se također ne spominju nikakve brojke likvidiranih), broj žrtava logora na Velebitu, Pagu i u Gospiću iznosi oko 24 tisuće.[125] Goldsteinove brojke o žrtvama logora Jadovno preuzimaju, bez zadrške, neki hrvatski povjesničari.[126] No i neki najnoviji prilozi, kao primjerice istraživanja Đ. Zatezala 2007., broj žrtava logora Jadovno, uglavnom Srba, znatno uvećavaju i poimeničnim popisima – 10 502 (Srbi 9 663, Židovi 762, Hrvati 55, ostali 22) i brojčanim procjenama – 40 123 (Srbi 38 010, Židovi 1 988, Hrvati 88, ostali 27) na temelju izvora i metodologije upitne vjerodostojnosti.[127] Zatezalo

---

[117] N.[ikola] SL.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd 1967., 321.; LJ.[ubo] Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971., 444.

[118] Usp. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977., 186.

[119] Usp. A. MILETIĆ, *Ustaška fabrika smrti 1941-1945*, Beograd 1988., 74.-75.

[120] Usp. M. PERŠEN, *n. dj.*, 102.

[121] Usp. I. GRAOVAC, "Ljudski gubici Dalmacije 1941.", *ČSP*, god. 24., br. 2, Zagreb 1992., 99.

[122] Usp. G. VEZMAR, *Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945*, 106.-128., 208.-215.

[123] Usp. HDA, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i narodnooslobodilačkog pokreta, II – 91, 736.-868.

[124] Usp. Ilija JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, Zagreb 1999., 328.

[125] Ivo GOLDSTEIN, Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 301.

[126] D. KOVAČIĆ, "Vlado Singer i Stjepan Rubinić – od visokih policijskih dužnosnika Nezavisne Države Hrvatske do zatočenika koncentracijskih logora", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, 84.-85.

[127] Usp. Đ. ZATEZALO, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941.*, Knjiga I., 383., 405.

je još 1989. navodio da je u Jadovnu utvrdio 17 500 žrtava i da pretpostavlja da bi žrtava moglo ukupno biti 43 000.[128] D. Lastavica 2008. ustvrđuje da je procjena žrtava logora Gospić-Jadovno od 30 000 do 40 000 te da je Šaranova jama najveće grobište 1941. u NDH.[129] M. Deverić i I. Fumić 2008. pak, pozivajući se na nalaz Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, navode za Jadovno 32 103 žrtve, a za Pag 8 020 žrtava, ukupno 40 123 žrtve za skupinu gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag), uz napomenu da se može samo pretpostavljati koliko je ljudi ubijeno na drugim lokacijama oko Gospića.[130] No nalaz Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača navodi tek 35 poimenično utvrđenih žrtava logora na Pagu, ali spominje i procjenu od 8 000 žrtava logora na Pagu, koja se najčešće i navodi(la) u historiografiji i publicistici.[131] Nalaz pak talijanske vojske, nakon što su u rujnu 1941. istražili ispražnjeni ustaški logor Slana i okolicu na Pagu, navodi 791 žrtvu.[132] Prema Z. Dizdaru (2002.) broj ubijenih na Pagu, u logorima Slana i Metajna i(li) stratištima u okolici, mogao bi biti oko tisuću ili nešto više, a ukupni broj žrtava, uključujući i odvedene iz logora na Pagu i ubijene u drugim logorima i stratištima NDH, mogao bi iznositi nekoliko tisuća.[133] Prema procjeni Muzeja žrtava genocida iz 2009., utemeljenoj na zaključku Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. da je popisom žrtava Drugoga svjetskog rata obuhvaćeno oko 56 do 59% osoba koje je trebalo popisati, u skupini gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag) život je izgubilo između 15 300 i 15 900 osoba. Među žrtvama je 13 400 do 13 800 Srba, 1 800 do 2 000 Židova i oko 100 Hrvata te ostalih i nepoznatih nacionalnosti.[134] Ipak, pitanje broja žrtava logora na Pagu, bilo da su ubijeni na Pagu, u logoru ili okolici ili pak na Velebitu, te u drugim logorima i(li) stratištima unatoč mnogobrojnim *uvjerljivim* navodima i tvrdnjama ostaje otvoreno (tablica 15).[135]

---

[128] Usp. M. PERŠEN, *n. dj.*, 94.

[129] Usp. Dane LASTAVICA, *Bezdane jame Nezavisne Države Hrvatske ždernjače srpskog naroda 1941.-…?*, Beograd 2008., 52.

[130] Usp. M. DEVERIĆ, I. FUMIĆ, *n. dj.*, 43.

[131] Usp. HDA, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti, 013.2, 91.; Zdravko DIZDAR, "Prilog djelatnosti don Jose Felicinovića uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata (s naglaskom na njegov odnos prema ustaškom logoru Slana na Pagu 1941. god.)", *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića. Zbornik radova*, gl. ur. Miroslav Granić, Pag – Zadar 2002., 67.-68., i tamo navedeni izvori i literatura.

[132] Usp. HDA, ZKRZ, GUZ, 13.325/45.; *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952., 128.-129.; Z. DIZDAR, "Prilog djelatnosti don Jose Felicinovića uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata (s naglaskom na njegov odnos prema ustaškom logoru Slana na Pagu 1941. god.)", 67.-68.; G. VEZMAR, "Ustaški zločini u Lici 1941 - 1945. godine u funkciji etničkog čišćenja", u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, 217.-218.

[133] Usp. Z. DIZDAR, "Prilog djelatnosti don Jose Felicinovića uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata (s naglaskom na njegov odnos prema ustaškom logoru Slana na Pagu 1941. god.)", 67.-68., i tamo navedeni izvori i literatura.

[134] D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", 53., 55.

[135] Usp. *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zbornik dokumenata*, Tom I., *Zločini Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Knjiga 1., *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.*, Beograd 1993., 642.-643., 715.-716.; G. VEZMAR, *Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945*, 106.-128., 208.-215., i tamo navedeni izvori i literatura.

Tablica 15

Žrtve logora Jadovno (Gospić, Velebit, Pag) prema različitim procjenama, izračunima i poimeničnim popisima		
Procjena M. Ljuština, 1942.	120 000 (Srba 118 000)	
Poimenični popis Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća SFRJ 1964.	1 794	
Procjena Vojna enciklopedija, 1967. i Enciklopedija Jugoslavije, 1971.	72 000	
Procjena F. Jelić-Butić, 1977.	35 000	
Procjena/izračun A. Miletić, 1988.	30 000 do 48 000	
Poimenični popis i procjena Đ. Zatezalo, 1989.	17 500 43 000	
Procjena M. Peršen, 1990.	15 000 do 25 000	
Procjena/izračun S. Goldstein, 2001.	24 000	
Poimenični popis i procjena/izračun Đ. Zatezalo, 2007.	poimenični popis 10 502 (Srba 9 663)	procjena/izračun 40 123 (Srba 38 010)
Procjena D. Lastavica, 2008.	30 000 do 40 000	
Procjena M. Deverić i I. Fumić, 2008.	40 123 (Jadovno 32 103) (Pag 8 020)	
Poimenični popis i procjena/izračun D. Cvetković, 2009. Muzej žrtava genocida, Beograd	15 300 – 15 900 (Srba 13 400 – 13 800) (Židova 1 800 – 2 000)	

Arhiv Jugoslavije, Beograd, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, fasc. 926, 209; *Spisak žrtava rata 1941 - 1945 rođenih na teritoriji Hrvatske*, Beograd 1966., Beograd 1992.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd 1966., Beograd 1992.; N. Sl.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd 1967.; Lj. Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971.; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977.; A. MILETIĆ, *Ustaška fabrika smrti 1941-1945*, Beograd 1988.; M. PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb 1990.; I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.; Đ. ZATEZALO, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941.*, Knjiga I., Beograd 2007.; ISTI, *Jadovno. Zbornik dokumenata*, Knjiga II., Beograd 2007.; D. LASTAVICA, *Bezdane jame Nezavisne Države Hrvatske ždernjače srpskog naroda 1941.-…?*, Beograd 2008.; M. DEVERIĆ, I. FUMIĆ, *Hrvatska u logorima 1941.-1945.*, Zagreb 2008.; D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945./1945.-1951. Zbornik*, ur. V. Geiger, M. Grahek Ravančić, M. Karakaš Obradov, Zagreb 2010.

Primjetno je da hrvatski i srbijanski mediji i politika u novije vrijeme bez zadrške promiču brojku od oko 40 tisuća žrtava logora Jadovno odnosno skupine gospićkih logora (Gospić, Jadovno, Pag).

"Prva međunarodna konferencija o kompleksu ustaških logora Gospić-Jadovno 1941.", u organizaciji Udruženja potomaka i poštovalaca žrtava kompleksa ustaških logora Gospić-Jadovno 1941., Instituta za savremenu istoriju iz Beograda i Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske, održana u Banjaluci u lipnju 2011., očito je trebala "znanstveno" potvrditi brojku žrtava koju se u novije vrijeme neumorno promiče.[136]

*

U istraživanju i broja, i imena, i etničke/nacionalne pripadnosti, i vjerske, socijalne, zavičajne, rodne i starosne strukture logorskih žrtava u NDH problem je ponajprije pomanjkanje izvornog arhivskog gradiva. No u istraživanju ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugom svjetskom ratu i poraću problem je najčešće ne samo pomanjkanje izvora i vjerodostojnih pokazatelja, nego i "dobre volje" da se određena pitanja valjano obrade.

O ljudskim gubicima Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugom svjetskom ratu i poraću te njihovoj nacionalnoj/etničkoj strukturi postoje različite procjene, izračuni, pa i poimenični popisi. No ni poimenični popisi stradalih i žrtava ne mogu se smatrati konačnim. Promjene su moguće i prema povećanju i prema smanjenju broja pojedinih kategorija stradalih i žrtava.

*

Podaci Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. nepotpuni su ponajprije za romske, ali i muslimanske/bošnjačke ljudske gubitke koje su prouzročile i njemačke i talijanske okupacijske snage na području NDH, no znatnim dijelom i ustaše te četnici, ali i partizani.[137] Prema Kočoviću, tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo oko 27 000 (odnosno moguće i 20 000 do 35 000), a prema Žerjaviću oko 18 000 jugoslavenskih Roma, od čega je – obojica izračunavaju – bilo oko 15 000 hrvatskih Roma.[138] Istraživanjem utemeljenim na poimeničnoj identifikaciji žrtava, N. Lengel-Krizman navodi 5 611 hrvatskih Roma, a uključujući imenom neidentificirane procjenjuje da je mogući skupni broj 8 570 hrvatskih Roma koji su izgubili život tijekom

[136] Usp. http://www.jadovno.com/docs-en-lat/articles/izvestaj-o-konferenciji-lat.html.

[137] Usp. *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske Narodne Države*, Zagreb 1942., Zagreb 1991.; Vladimir DEDIJER, A. MILETIĆ, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo 1990.; Smail ČEKIĆ, *Genocid nad Bošnjacima u drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1996.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; Narcisa LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, Jasenovac – Zagreb 2003.; T. DULIĆ, *n. dj.*; Nihad HALILBEGOVIĆ, *Bošnjaci u jasenovačkom logoru*, Sarajevo 2006.; Rajko ĐURIĆ, A. MILETIĆ, *Istorija Holokausta Roma*, Beograd 2008., i tamo navedeni izvori i literatura.

[138] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., 121., 173., 182., Sarajevo 1990., 107., 163., 172.; V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 63., 73., 101.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 159., 168., 198.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 151., 156., 176.

Drugog svjetskog rata, znatnim dijelom u logoru Jasenovac.[139] Prema istraživanjima R. Đurića i A. Miletića te poimeničnom popisu i brojidbenim pokazateljima, u logoru Jasenovac život je izgubilo 23 000 Roma (17 960 utvrđenih imenom i 5 273 utvrđenih brojem), od čega je bilo 5 273 hrvatskih Roma.[140] Prema procjeni Muzeja žrtava genocida u logorima NDH život je izgubilo između 22 200 i 23 800 Roma, od čega najviše u Jasenovcu (18 000 do 20 000) (tablice 12 i 14).[141]

Prema J. Romanu tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo 67 287 jugoslavenskih Židova, među kojima je bilo 20 000 Židova iz Hrvatske, Slavonije i Srijema, 148 iz Dalmacije i 10 000 iz Bosne i Hercegovine.[142] Prema Kočoviću je život izgubilo oko 60 000, a prema Žerjaviću oko 57 000 jugoslavenskih Židova, od toga prema Kočoviću oko 17 000, a prema Žerjaviću oko 10 000 do 16 000 hrvatskih Židova.[143] Prema poimeničnom popisu M. Švob život je izgubilo oko 12 500 hrvatskih Židova.[144] Procjene, izračuni i popisi navode različite brojeve o Židovima koji su život izgubili u logorima NDH i Trećeg Reicha. Prema nekim procjenama tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo oko 12 000 Židova iz Bosne i Hercegovine, oko 11 000 u logorima NDH i Auschwitzu.[145] No I. Goldstein, koji navedene procjene, izračune i poimenične popise drži netočnim i brojčano premalim, prejednostavnim izračunom/procjenom zaključuje da je u logoru Jasenovac oko 17 000 židovskih žrtava,[146] što neki bez zadrške preuzimaju.[147] Prema procjeni Muzeja žrtava genocida u logorima NDH život je izgubilo između 27 800 i 29 900 Židova, od čega najviše u Jasenovcu (18 000 do 19 000)[148] (tablica 12 i 14), a tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo 29 000 do 31 000 Židova iz NDH.[149]

---

[139] Usp. N. LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, 60.-62.; ISTA, *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.*, u: *Spomen područje Jasenovac*, 168.-169.

[140] Usp. R. ĐURIĆ, A. MILETIĆ, *Istorija Holokausta Roma*, 203.-424.

[141] D. CVETKOVIĆ, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", 161.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", 48.

[142] Jaša ROMANO, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980., 201.

[143] B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985., 120., 182., Sarajevo 1990., 106., 172.; V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 63., 73., 101.-102.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 159., 168., 198.-199.; ISTI, "Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH", u: *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, I. Goldstein et al. (red.), Zagreb 1996., 133.-138.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 151., 156., 176.

[144] Usp. Melita ŠVOB, Zoran MIRKOVIĆ, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice/Jews in Croatia – Jewish communities*, II, Zagreb 2004.

[145] *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, 64.

[146] I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 648.; I. GOLDSTEIN, "Istraživanje židovskih žrtava: razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Zagreb 2002., 461.; ISTI, "Židovi u logoru Jasenovac", u: *Spomen područje Jasenovac*, 138.

[147] Usp. M. DEVERIĆ, I. FUMIĆ, *n. dj.*, 126.

[148] D. CVETKOVIĆ, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac", 161.; ISTI, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje", 48.; ISTI, "Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje", 172., 174.-175.

[149] D. CVETKOVIĆ, "Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje", 172.

*

Posebno je tijekom Drugog svjetskog rata bila tragična sudbina srpske, romske i židovske djece u progonima stanovništva i u logorima NDH. No izvorno arhivsko gradivo za utvrđivanje i broja i etničke/nacionalne pripadnosti i vjerske, zavičajne i rodne strukture logorskih žrtava djece u NDH nedostatno je, a poslijeratni jugoslavenski *izvori*, i hrvatska i srbijanska i historiografija i publicistika skloni su subjektivnom pristupu i različitim i oprečnim tumačenjima, pa i brojkama dječjih žrtava u logorima NDH.[150] Prema poimeničnim pokazateljima, koji nisu uvijek utemeljeni na imenima nego na brojkama *NN*, među žrtvama logora Jasenovac je primjerice prema D. Lukiću i poimeničnom popisu JUSP Jasenovac više od 19 000 djece do 14 godina[151], a prema A. Miletiću više od 19 000 odnosno 29 000 djece do 15 godina[152], pretežito srpske, zatim romske i židovske.

Istraživanjima su ustanovljeni različiti, a za brojne događaje i mjesta i relevantni pokazatelji, uz moguća neznatna odstupanja, o razmjerima sustavne represije nad Romima, Židovima i Srbima te svima onima koji su proglašeni neprijateljima "novog poretka" u NDH.

*

Poimenični popisi ljudskih gubitaka te procjene povjesničara i izračuni demografa često su znatno različiti. Postoje i suprotstavljena mišljenja o pouzdanosti odnosno nepouzdanosti poimeničnih popisa stradalih i žrtava Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu odnosno je li poimeničnom identifikacijom moguće ili ne utvrditi stvarne gubitke. Upozorenje na oprez kod poimeničnih popisa ljudskih gubitaka Drugog svjetskog rata i poraća, koji su pretežito nastali na temelju iskaza, spoznaja je da mnogobrojni davaoci podataka o stradalim i žrtvama najčešće nisu bili u stanju znati okolnosti, vrijeme i mjesto gubitka života, ponekad i prouzročitelja gubitka života odnosno počinitelja zločina. Uz potrebne i neizbježne dopune i ispravke podataka u poimeničnim popisima primjetna su i znatnija *mijenjanja* broja i strukture stradalih i žrtava odnosno *transfer* iz jedne nacionalne/etničke i ideološke/vojne skupine u drugu, pa i jednog mjesta gubitka života na drugo mjesto, što upućuje i na moguće manipulacije.

---

[150] Usp. primjerice HDA, ZKRZ, GUZ, 1768/45.; Voja JOVANOVIĆ, *Deca i rat. Jugoslavija 1941-1945*, Beograd 1962.; Dragoje LUKIĆ, *Rat i djeca Kozare*, Beograd 1979., Beograd 1984., Beograd 1990.; Petar STANIVUKOVIĆ, Jurica KERBLER, *Deca u logorima smrti*, Beograd 1986.; Ćiril PETEŠIĆ, *Dječji dom Jastrebarsko 1939-1947. Dokumenti*, Zagreb 1990.; *Žrtve rata 1941 - 1945. godine. Deca*, I.–II., Beograd 1994.; D. LUKIĆ, *Bili su samo deca. Jasenovac – grobnica 19.432 devojčice i dečaka*, Beograd, knj. 1.-2., Beograd 2000.; "Dnevnik Diane Budisavljević", *Fontes*, br. 8, Zagreb 2002., 11.-306. ili Diana BUDISAVLJEVIĆ, *Dnevnik*, Zagreb – Jasenovac 2003.; Rade MILOSAVLJEVIĆ, *Dečji ustaški koncentracioni logor Jastrebarsko*, Jagodina 2009.; Ivan OTT, *Djeca žrtve rata i poraća optužuju!*, Split 2010., i tamo navedeni izvori i literatura.

[151] Usp. D. LUKIĆ, *Bili su samo deca. Jasenovac – grobnica 19.432 devojčice i dečaka*; *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.* ili www.jusp-jasenovac.hr.

[152] Usp. A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, 123.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945./The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, 27.

*

U hrvatskoj iseljeničkoj historiografiji i publicistici brojevi Hrvata koji su tijekom Drugog svjetskog rata život izgubili od četnika različiti su, uglavnom *prenaglašeni*, sve do nemogućih navoda da su četnici i komunisti pobili milijun Hrvata.[153] U hrvatskoj su se historiografiji pak navodili različiti brojevi o stradalima i žrtvama od četnika i na području Hrvatske – i do 20 000 i na području NDH – i do 50 000 odnosno 65 000. Navodi poimeničnih popisa stradalih i žrtava te procjene povjesničara i izračuni demografa često su i suprotni.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. je popisala 1 729 osoba, civilnog stanovništva, čiju su smrt na području Hrvatske prouzročili četnici.[154] Pozivajući se na dostupne izvore, F. Tuđman 1989. navodi da su na području Hrvatske četnici odgovorni za smrt 1 372 osobe, uglavnom pripadnike NOV i PO Jugoslavije, što je brojčano najmanji navod u historiografiji.[155] Nakon toga, M. Sobolevski, Z. Dizdar, I. Graovac i S. Žarić na temelju istraživanja, ponajprije poimenične identifikacije, 1993. procjenjuju da su četnici na području Hrvatske odgovorni za smrt oko 3 500 osoba.[156] Izračuni odnosno procjene V. Žerjavića o broju onih čiju su smrt na području Hrvatske prouzročili četnici su različiti. On prvotno navodi (1994.) da su četnici odgovorni za smrt oko 20 000 osoba na području Hrvatske i oko 45 000 osoba, od čega oko 12 000 Hrvata i 33 000 Muslimana, na području Bosne i Hercegovine – ukupno oko 65 000 osoba. Kasniji su Žerjavićevi navodi da su na području NDH četnici odgovorni za smrt oko 47 000 osoba, od čega oko 18 000 Hrvata i oko 29 000 Muslimana.[157] Z. Dizdar je 1995. procjenjivao da su na području Hrvatske četnici odgovorni za smrt oko 3 750 osoba, a zatim, pozivajući se na Žerjavićeve izračune odnosno procjene, izvodi nagli zaokret i navodi da su četnici odgovorni za smrt oko 32 000 Hrvata, oko 20 000 na području Hrvatske i oko 12 000 na području Bosne i Hercegovine, te oko 33 000 Muslimana – ukupno oko 65 000 osoba.[158] M. Sobolevski pak na temelju

---

[153] Usp. primjerice Ivo OMRČANIN, *Diplomatische und politische Gescichte Kroatiens*, Neckargemuend 1968. ili ISTI, *Diplomatic and Political History of Croatia*, Philadelphia [1973.] ili ISTI, *Diplomatska i politička povijest Hrvatske*, Washington 1991.

[154] HDA, ZKRZ, GUZ, 2624/45.

[155] F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, 372.

[156] M. SOBOLEVSKI, Z. DIZDAR, I. GRAOVAC, Slobodan ŽARIĆ, *Zločini četničkog pokreta u Hrvatskoj u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1993. [rukopis].

[157] V. ŽERJAVIĆ, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/* [Hrvati i Muslimani na području NDH] [Tablični pregled], Zagreb 1994.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 557.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 95.

[158] Z. DIZDAR, Milivoj KUJUNDŽIĆ, *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Zagreb 1995.; Z. DIZDAR, "Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i nad Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.-1945.)", *Hrvatski iseljenički zbornik 1995.-1996.*, Zagreb 1996., 239.-270.; ISTI, "Četnički zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.-1945.)", u: Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999., 81.-146.; Z. DIZDAR, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 2002.

poimenične identifikacije 1999. procjenjuje da su na području Hrvatske četnici odgovorni za smrt oko 3 000 osoba, a na području Jugoslavije, na temelju Žerjavićevih izračuna odnosno procjena, oko 20 000 Hrvata.[159] (Sobolevski je poslije pojasnio da brojka od 20 000 nije njegov navod.[160]) I. Graovac najprije procjenjuje da su četnici na području Hrvatske prouzročili smrt oko 3 500 osoba, a zatim 1995. na temelju poimenične identifikacije utvrđuje da je broj stradalih i žrtava najmanje 2 786, odnosno kasnijom korekcijom brojku povećava na 2 905 osoba[161], a tada je naprasno stao i s istraživanjima i sa zaključkom. Naime, razvidno je da I. Graovac u *staro-novom* uratku iz 2011. arhivsko gradivo i literaturu, u međuvremenu dostupne i objavljene, nije konzultirao.[162] Da bi broj stradalih i žrtava koje su na području Hrvatske prouzročili četnici trebao biti drukčiji upućuje uz mnogobrojne objavljene žrtvoslove za Hrvatsku i izvještaj Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih zločina RH, koja je u utvrđivanju ljudskih gubitaka posvetila pozornost ponajprije Hrvatima, i to uglavnom onima koje raniji popisi, koji su bili temelj poimeničnom popisu na koji se poziva I. Graovac, nisu iskazivali. Naime, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih zločina RH popisala je do 1999. godine 4 203 osobe čiju su smrt na području Hrvatske prouzročili četnici (tablica 16).[163]

Četnički pokret u NDH bio je usmjeren prvenstveno protiv Hrvata, ali i protiv pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i njihovih suradnika, bez obzira na nacionalnu pripadnost, te protiv Srba koji su iskazivali lojalnost NDH. Među žrtvama i stradalima uz civilno su stanovništvo i poginuli u borbama s četnicima, a dio ih je ubijen kao zarobljenici. No primjetno je da se ponekad, i u izvorima i u literaturi, zločine koje je počinila talijanska i njemačka vojska, pa i partizani, pripisuje četnicima.

---

[159] M. SOBOLEVSKI, "Četnički zločini u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.)", u: Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, 25.-79.; M. SOBOLEVSKI, "Zločini četničkog pokreta u Hrvatskoj u Drugome svjetskom ratu", *Rijeka*, god. V., sv. 1.-2., Rijeka 2000., 21.-32.

[160] I. GRAOVAC, "Otvara li demokracija mogućnost prestanka manipulacije stradalima? Primjer: razlike u utvrđivanju broja stradalih od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*, 186.-187.

[161] I. GRAOVAC, *Žrtve četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Sociološki aspekti*; ISTI, "Posljedice državotvorne ideje i nacionalnointegralističke ideologije četničkog pokreta na primjeru stradalih Hrvata i Srba od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 1, Zagreb 2000., 207.-224.; ISTI, "Otvara li demokracija mogućnost prestanka manipulacije stradalima? Primjer: razlike u utvrđivanju broja stradalih od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001., 553.-564. ili ISTI, "Stradali Hrvati i Srbi od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*, 161.-178. i ISTI, "Otvara li demokracija mogućnost prestanka manipulacije stradalima? Primjer: razlike u utvrđivanju broja stradalih od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*, 179.-196.

[162] I. GRAOVAC, *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Prilog istraživanju: strukture stradalih*.

[163] *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, 19.

Tablica 16

Stvarni gubici Hrvata i Muslimana koje su prouzročili četnici tijekom Drugog svjetskog rata, 1941.–1945. prema različitim popisima, izračunima i procjenama			
	Hrvatska	Bosna i Hercegovina	Nezavisna Država Hrvatska
Zemaljska komisija za ratne zločine NR Hrvatske, 1945.	1 729	-	-
F. Tuđman, 1989.	1 372	-	-
M. Sobolevski, Z. Dizdar, I. Graovac, S. Žarić, 1993.	3 500	-	-
V. Žerjavić, 1994./1995.→	20 000	45 000 12 000 Hrvati 33 000 Muslimani	65 000
	-	-	47 000 18 000 Hrvata 29 000 Muslimana
Z. Dizdar, 1995./1996.→	3 750	-	-
	20 000	45 000 12 000 Hrvati 33 000 Muslimani	65 000
M. Sobolevski, 1999./2000.→	3 000	-	[20 000 Hrvata][1]
	3 000	-	-
I. Graovac, 1995./2000./2011.	3 500	-	-
	2 905		
Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH, 1999.[2]	4 203	-	-

HDA, ZKRZ, GUZ, 2624/45.; F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja,* Zagreb 1989., Zagreb 1990.; M. SOBOLEVSKI, Z. DIZDAR, I. GRAOVAC, S. ŽARIĆ, *Zločini četničkog pokreta u Hrvatskoj u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1993. [rukopis]; V. ŽERJAVIĆ, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/*[Hrvati i Muslimani na području NDH] [Tablični pregled], Zagreb 1994.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.; Z. DIZDAR, M. KUJUNDŽIĆ, *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicija*, Zagreb 1995.; Z. DIZDAR, "Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i nad Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.-1945.)", *Hrvatski iseljenički zbornik 1995.-1996.*, Zagreb 1996.; ISTI, "Četnički zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.-1945.)", u: Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999.; Z. DIZDAR, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 2002.; M. SOBOLEVSKI, "Četnički zločini u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.)", u: Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*; M. SOBOLEVSKI, "Zločini četničkog pokreta u Hrvatskoj u Drugome svjetskom ratu", *Rijeka*, god. V., sv. 1.-2., Rijeka 2000.; I. GRAOVAC, *Žrtve četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Sociološki aspekti*, doktorski rad, Zagreb 1995.; ISTI, "Posljedice državotvorne ideje i nacionalnointegralističke ideologije četničkog pokreta na primjeru stradalih Hrvata i Srba od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 1, Zagreb 2000.; ISTI, "Otvara li demokracija mogućnost prestanka manipulacije stradalima? Primjer: razlike u utvrđivanju broja stradalih od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb 2001.; ISTI, "Stradali Hrvati i Srbi od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*, Zagreb 2005.; I. GRAOVAC, "Otvara li demokracija mogućnost prestanka manipulacije stradalima? Primjer: razlike u utvrđivanju broja stradalih od četnika 1941.-1945. u Hrvatskoj", u: I. GRAOVAC, D. CVETKOVIĆ, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati…*; *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, rujan 1999.; I. GRAOVAC, *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Prilog istraživanju: strukture stradalih*, Zagreb 2011.

[1] M. Sobolevski je poslije pojasnio da ova brojka objavljena u knjizi Z. DIZDAR, M. SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999., nije njegov navod.

[2] Riječ je prethodnim pokazateljima. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske ukinuta je 2002. te popisivanje ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću nije dovršeno.

Pitanje za smrt koliko Hrvata i Bošnjaka tijekom Drugog svjetskog rata su odgovorni četnici, unatoč često i *žestokim* raspravama o načinu utvrđivanja toga broja, ostalo je otvoreno. Naime, i dalje se uporno zastupaju različito utemeljeni pokazatelji i brojevi, čiji se pobornici pozivaju ili na poimenične popise ili na izračune ili pak na procjene te ignoriraju drukčiji pokazatelje. Primjetno je da se uglavnom *reciklira*, a zapravo nema sustavnih istraživanja.

*

Posljedice Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije, i Hrvatske, bila su velika materijalna razaranja, a i ljudski gubici, i demografski i stvarni, bili su izrazito veliki.

Dosadašnja istraživanja demografskih i stvarnih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugom svjetskom ratu i poraću omogućuju spoznaju o približnom, i mogućem, broju stradalih i žrtava. U utvrđivanju demografskih i stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugom svjetskom ratu i poraću među istraživačima nema znatnijih razilaženja, ali ozbiljne su dvojbe oko broja stradalih i žrtava prema nacionalnoj/etničkoj i ideološkoj/vojnoj pripadnosti, kao i prema mjestu gubitka života i počinitelju odnosno prouzročitelju smrti.

Prema izračunima/procjenama V. Žerjavića tijekom Drugog svjetskog rata život je izgubilo 1 027 000 Jugoslavena, u Jugoslaviji oko 947 000 te ostali pod različitim okolnostima u inozemstvu, a u Hrvatskoj 271 000 osoba, od čega 66 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije, 52 000 pripadnika kolaboracionista i kvislinga, 153 000 iznose žrtve civilnog stanovništva, od kojih 48 000 u logorima (tablica 17).[164] Prema Žerjavićevim izračunima/procjenama tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću život je izgubilo 175 000 odnosno 178 000 Hrvata – kao pripadnici Oružanih snaga NDH 69 000 odnosno 71 000, kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/Jugoslavenske armije 46 000 odnosno 43 000 i kao civilno stanovništvo 60 000 odnosno 64 000 u izravnom teroru i u logorima (tablica 18).[165]

Pribrojimo li ovim izračunima/procjenama kolateralne žrtve Hrvata u Drugom svjetskom ratu – osobe umrle od gladi i iznemoglosti te u epidemijama zaraznih bolesti, ponajprije pjegavog tifusa, i osobe poginule od eksplozivnih sredstava, u prvom redu u zračnim napadima – proizlazi da bi stvarni gubici Hrvata u Drugom svjetskom ratu i poraću mogli iznositi oko 200 000, s nevelikim pomacima prema višim ili nižim vrijednostima.

---

[164] V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 116.; ISTI, "Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu", 44.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 214.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, 61.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 554.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 186.

[165] V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 75.-76.; ISTI, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/*; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 556.-557.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, 94.

Tablica 17

Struktura stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu i poraću prema V. Žerjaviću						
Republika ili pokrajina	Ukupno	Pali borci	Ukupno žrtava	Od toga izgublio život		Kvislinzi i kolaboracio-nisti
				U naseljima	U logorima	
Bosna i Hercegovina	316 000	72 000	174 000	89 000	85 000	70 000
Crna Gora	37 000	15 000	15 000	14 000	1 000	7 000
Hrvatska	271 000	66 000	153 000	105 000	48 000	52 000
Makedonija	17 000	14 000	2 000	2 000	-	1 000
Slovenija	33 000	12 000	11 000	8 000	3 000	10 000
Srbija	273 000	58 000	146 000	67 000	79 000	69 000
Srbija izvan pokrajina	167 000	42 000	92 000	39 000	53 000	33 000
Vojvodina	83 000	10 000	46 000	20 000	26 000	27 000
Kosovo	23 000	6 000	8 000	8 000	-	9 000
Jugoslavija	947 000	237 000	501 000	285 000	216 000	209 000

V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.; ISTI, "Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu", *Viktimologija*, god. 1., br. 1-2, Zagreb 1990.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims/Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale/Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopfern des zweiten Weltkriegs/Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Zagreb 1993.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.

Tablica 18

Struktura stvarnih gubitaka Hrvata u Drugom svjetskom ratu i poraću prema V. Žerjaviću		
Oružane snage NDH	69 000	71 000
NOV i PO Jugoslavije/JA	46 000	43 000
Civilno stanovništvo, izravni teror i logori	60 000	64 000
Ukupno	175 000	178 000

V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992.; ISTI, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/* [Hrvati i Muslimani na području NDH] [Tablični pregled], Zagreb 1994.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", *ČSP*, god. 27., br. 3, Zagreb 1995.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941 - 1945*, Zagreb 1997.

Prema sustavnijim i detaljnijim izračunima/procjenama V. Žerjavića, tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću život je izgubilo 106 000 Hrvata iz Hrvatske – 28 000 kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA, 45 000 kao pripadnici Oružanih snaga NDH i 33 000 kao civilno stanovništvo, zatim 5 000 Hrvata iz istočnog Srijema – 1 000 kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA, 2 000 kao pripadnici Oružanih snaga NDH i 2 000 kao civilno stanovništvo, te 2 000 Muslimana iz Hrvatske – 1 000 kao pripadnici Oružanih snaga NDH i 1 000 kao civilno stanovništvo. Nijemci su prouzročili smrt 12 000 osoba – 8 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 4 000 civilnog stanovništva. Talijani su prouzročili smrt 6 000 osoba – 3 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 3 000 civilnog stanovništva. Oružane snage NDH prouzročile su smrt 19 000 osoba – 10 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 9 000 civilnog stanovništva. Četnici su prouzročili smrt 20 000 osoba – 8 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 12 000 civilnog stanovništva. NOV i PO Jugoslavije/JA prouzročila je smrt 56 000 osoba, 48 000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 8 000 civilnog stanovništva. Prema Žerjaviću, tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću život je izgubilo 64 000 Hrvata iz Bosne i Hercegovine – 17 000 kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA, 22 000 kao pripadnici Oružanih snaga NDH i 25 000 kao civilno stanovništvo. Nijemci su prouzročili smrt 5 000 osoba – 2 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 3 000 civilnog stanovništva. Talijani su prouzročili smrt 3 000 osoba – 1 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 2 000 civilnog stanovništva. Oružane snage NDH prouzročile su smrt 16 000 osoba – 8.000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 8 000 civilnog stanovništva. Četnici su prouzročili smrt 12 000 osoba – 6 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 6 000 civilnog stanovništva. NOV i PO Jugoslavije/JA prouzročila je smrt 28 000 osoba – 22 000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 6 000 civilnog stanovništva. Prema Žerjaviću, tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću život je izgubilo 75 000 Muslimana iz Bosne i Hercegovine – 11 000 kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA, 28 000 kao pripadnici Oružanih snaga NDH i 36 000 kao civilno stanovništvo. Nijemci su prouzročili smrt 10 000 osoba – 5 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA, 1 000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 4 000 civilnog stanovništva. Talijani su prouzročili smrt 5 000 osoba – 1 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA, 1 000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 3 000 civilnog stanovništva. Oružane snage NDH prouzročile su smrt 10 000 osoba – 3 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA i 7 000 civilnog stanovništva. Četnici su prouzročili smrt 33 000 osoba – 2 000 pripadnika NOV i PO Jugoslavije/JA, 11 000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 20 000 civilnog stanovništva. NOV i PO Jugoslavije/JA prouzročila je smrt 17 000 osoba – 15.000 pripadnika Oružanih snaga NDH i 2 000 civilnog stanovništva. Tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću, od 175 000 Hrvata i 77 000 Muslimana iz NDH koji su izgubili život Nijemci su prouzročili smrt 27 000, Talijani 14 000, Oružane snage NDH 45 000, četnici 68 000 i NOV i PO Jugoslavije/JA 101 000 osoba. Pribrojimo li 17 000 Hrvata i Muslimana iz NDH koji su na različite načine, kao pripadnici Oružanih snaga NDH, kao pripadnici

NOV i PO Jugoslavije/JA i kao civilno stanovništvo, izgubili život izvan NDH, proizlazi da je tijekom Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću život izgubilo 189 000 Hrvata i 80 000 Muslimana iz NDH (tablica 19).[166]

Tablica 19

Struktura stvarnih gubitaka Hrvata i Muslimana u NDH prema V. Žerjaviću				
Hrvatska + istočni Srijem	Ukupno	Kao pripadnici NOV i POJ/JA	Kao pripadnici Oružanih snaga NDH	Kao civilno stanovništvo, žrtve u izravnom teroru i u logorima
Hrvati	106 000	28 000	45 000	33 000
Hrvati u Srijemu	5 000	1 000	2 000	2 000
Muslimani	2 000	-	1 000	1 000
Ukupno	113 000	29 000	48 000	36 000
Smrt prouzročili:				
Nijemci	12 000	8 000	-	4 000
Talijani	6 000	3 000	-	3 000
Oružane snage NDH	19 000	10 000	-	9 000
Četnici	20 000	8 000	-	12 000
NOV i POJ/JA	56 000	-	48 000	8 000
Ukupno	113 000	29 000	48 000	36 000
Bosna i Hercegovina Hrvati				
Smrt prouzročili:				
Nijemci	5 000	2 000	-	3 000
Talijani	3 000	1 000	-	2 000
Oružane snage NDH	16 000	8 000	-	8 000
Četnici	12 000	6 000	-	6 000
NOV i POJ/JA	28 000	-	22 000	6 000
Ukupno	64 000	17 000	22 000	25 000
Bosna i Hercegovina Muslimani				
Smrt prouzročili:				
Nijemci	10 000	5 000	1 000	4 000
Talijani	5 000	1 000	1 000	3 000
Oružane snage NDH	10 000	3 000	-	7 000
Četnici	33 000	2 000	11 000	20 000
NOV i POJ/JA	17 000	-	15 000	2 000
Ukupno	75 000	11 000	28 000	36 000

[166] V. ŽERJAVIĆ, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/*.

Prouzročili smrt Hrvata i Muslimana u NDH				
Nijemci	27 000	15 000	1 000	11 000
Talijani	14 000	5 000	1 000	8 000
Oružane snage NDH	45 000	21 000	-	24 000
Četnici	68 000	16 000	11 000	41 000
NOV i POJ/JA	101 000	-	85 000	16 000
Hrvati i Muslimani izgubili život u NDH	252 000	57 000	98 000	97 000
Hrvati i Muslimani iz NDH izgubili život u inozemstvu	17 000	4 000	1 000	12 000
Hrvati	14 000	4 000	-	10 000
Muslimani	3 000	-	1 000	2 000
Hrvati i Muslimani iz NDH sveukupno izgubili život	269 000	61 000	99 000	109 000

V. ŽERJAVIĆ, *Poginuli, ubijeni i umoreni 1941-1945 /u tisućama/* [Hrvati i Muslimani na području NDH] [Tablični pregled], Zagreb 1994.

No istraživači koji zastupaju nezaobilaznost poimenične identifikacije stradalih i žrtava ovakvim Žerjavićevim izračunima/procjenama ljudskih gubitaka, primjenom standardne statističke metode i metode sabiranja podataka iz različitih izvora, uputili su ozbiljne prigovore, ukazujući da je takav pristup nedostatan i nepouzdan u utvrđivanju broja i pripadnosti stradalih i žrtava, kao i pripadnosti počinitelja.

Prema izračunima/procjenama K. Katalinića, znatno drukčijim od Žerjavićevih i Kočovićevih izračuna, demografski gubici Hrvata (uključujući i muslimane) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću iznose 543 000 (Hrvatska 279 000, Bosna i Hercegovina 264 000), od čega Hrvata-katolika 384 000 (Hrvatska 274 000, Bosna i Hercegovina 110 000), a Hrvata-muslimana 159 000 (Hrvatska 5 000, Bosna i Hercegovina 154 000). Prema Kataliniću demografski gubici Srba (uključujući i Crnogorce) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću iznose 351 000 (Hrvatska 137 000, Bosna i Hercegovina 214 000). Stvarni pak gubici Hrvata (uključujući i muslimane) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću iznose 427 000 (Hrvatska 228 000, Bosna i Hercegovina 199 000), od čega Hrvata-katolika 307 000 (Hrvatska 225 000, Bosna i Hercegovina 82 000), a Hrvata-muslimana 120 000 (Hrvatska 3 000, Bosna i Hercegovina 117 000). Naime, prema Kataliniću stvarni gubici Hrvata (uključujući i muslimane) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću iznose minimalno 326 000, vjerojatno 427 000 i maksimalno 553 000

osoba. Stvarni gubici Hrvata-katolika u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću prema Katalinićevim izračunima iznose minimalno 168 000, vjerojatno 225 000 i maksimalno 323 000 osoba. Prema Kataliniću stvarni gubici Srba (uključujući i Crnogorce) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću iznose 273 000 (Hrvatska 115 000, Bosna i Hercegovina 158 000) (tablica 20).[167]

Tablica 20

Ljudski gubici Hrvata (katolika i muslimana) i Srba (i Crnogoraca) u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću prema K. Kataliniću			
Demografski gubici			
	Hrvatska	Bosna i Hercegovina	Ukupno
Srbi i Crnogorci	137 000	214 000	351 000
Hrvati-katolici	274 000	110 000	384 000
Hrvati-muslimani	5 000	154 000	159 000
Hrvati – ukupno	279 000	264 000	543 000
Stvarni gubici			
	Hrvatska	Bosna i Hercegovina	Ukupno
Srbi i Crnogorci	115 000	158 000	273 000
Hrvati-katolici	225 000	82 000	307 000
Hrvati-muslimani	3 000	117 000	120 000
Hrvati – ukupno	228 000	199 000	427 000

K. KATALINIĆ, "Hrvatske i srpske žrtve 1941.-1945.", *Republika Hrvatska*, god. XXXVIII., br. 160, Buenos Aires 1988.; ISTI, *Argumenti. NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, Buenos Aires – Zagreb 1993.

Prema izračunima V. Stipetića na području Hrvatske bilo je 1931. godine 3 785 300 stanovnika, od čega 2 680 900 Hrvata, i 1941. trebala je imati 4 235 000 stanovnika, od čega 3 025 300 Hrvata, 1945. trebala je imati 4 326 900 stanovnika, od čega 3 063 000 Hrvata, 1948. trebala je imati 4 495 000 stanovnika, od čega 3 180 600 Hrvata. U razdoblju od 1931. do 1948. iselilo se iz Jugoslavije 40 000 Hrvata iz Hrvatske, a ukupno se iz Jugoslavije iselilo 239 000 stanovnika Hrvatske. U istom se razdoblju iz drugih područja Jugoslavije u Hrvatsku doselilo 15 000 osoba, od čega 6 000 Hrvata, a iz Hrvatske se u druga područja Jugoslavije odselila 91 000 stanovnika, od čega 7 000 Hrvata. Različite asimilacije stanovništva Hrvatske od 1931. do 1948. iz jedne etničke skupine/nacionalnosti u drugu iznose najvjerojatnije oko 62 000, što uz brojke migriralih pojedinih etničkih skupina/nacionalnosti unosi podosta nesigurnosti u

[167] K. KATALINIĆ, "Hrvatske i srpske žrtve 1941.-1945.", 15.-63.; ISTI, *Argumenti. NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, 91., 137.

utvrđivanju ljudskih gubitaka. Prema izračunima V. Stipetića ljudski gubici Hrvatske u razdoblju od 1931. do 1948., s naglaskom na događaje u Drugom svjetskom ratu, iznose: demografski gubici ukupno 716 000, od čega najviše Srba (227 000), zatim Hrvata (190 000), Nijemaca i Austrijanaca (102 000) i Talijana (83 000), a stvarni gubici ukupno 337 000, od čega najviše Hrvata (149 000), zatim Srba (130 000), Roma (20 000) i Židova (18 000) (tablica 21).[168]

Tablica 21

Struktura ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću, odnosno od 1931. do 1948. prema V. Stipetiću						
	Stanovnika 1931.	Procjena očekivanog broja stanovništva			Stvarno stanje	Demografski gubitak
		1941.	1945.	1948.	1948.	
Hrvati	2 680 900	3 025 300	3 063 000	3 180 600	2 990 600	-190 000
Hrvatska	3 785 300	4 235 000	4 326 900	4 495 000	3 779 900	-716 100
	Iseljavanje izvan Jugoslavije	Migracije unutar Jugoslavije		Gubici života	Asimilacija	Ukupno
		Doseljavanje	Odseljavanje			
Hrvati	40 000	6 000	7 000	149 000	-	190 000
Hrvatska	239 000	15 000	91 000	337 000	62 000	716 000

Demografski gubici		Stvarni gubici	
Hrvati	190 000	Hrvati	149 000
Srbi	227 000	Srbi	130 000
Nijemaci i Austrijanaci	102 000	Romi	20 000
Talijani	83 000	Židovi	18 000
Hrvatska ukupno	716 000	Hrvatska ukupno	337 000

V. STIPETIĆ, "Jedno stoljeće u razvoju nacionalne strukture stanovništva na teritoriju SR Hrvatske (1880 - 1981)", *Suvremeni ekonomski problemi*, br. 8, Zagreb 1987.

Prema izračunima J. Gele zbog posljedica Drugog svjetskog rata broj stanovnika Hrvatske smanjio se s 4 095 000 početkom 1940. na 3 779 858, koliko je zabilježio popis 1948. godine. U tom razdoblju broj stanovnika Hrvatske smanjio se za 315 142 osobe. No kako je broj živorođenih od 1939. do 1947. iznosio 631 774, zbog rata je Hrvatska izgubila znatno više stanovnika. Prema Gelinim izračunima, u vrijeme Drugog svjetskog rata, od 1941. do 1945., u Hrvatskoj je umrlo 666 100 stanovnika, od čega 435 000 neprirodnom smrću (tablica 22).[169]

[168] V. STIPETIĆ, *n. dj.*, 81., 119.-120.

[169] Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987., 192.

Tablica 22

Struktura ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću prema J. Geli	
Broj stanovnika 1940.	Broj stanovnika 1948.
4 095 000	3 779 858
Smanjenje broja stanovnika 1940.–1948.	Broj živorođenih 1939.–1947.
315 142	613 774
Ukupno umrlih 1941.–1945.	Umrlih neprirodnom smrću 1941.–1945.
666 100	435 000
Broj migriralih	-

J. GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987.

Prema izračunima I. Nejašmića, demografski i stvarni ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću nešto su veći od Kočovićevih i Žerjavićevih izračuna. Demografski gubici iznose 620 000, a stvarni gubici 310 000, od čega je 170 000 civilnog stanovništva žrtava rata, 125 000 poginulih kao vojnici i 15 000 kolateralnih žrtava umrlih u epidemijama zaraznih bolesti, uglavnom pjegavog tifusa (tablica 23).[170]

Tablica 23

Struktura ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću prema I. Nejašmiću	
Civilno stanovništvo žrtve rata, nasilno umrli	170 000
Poginuli kao vojnici	125 000
Kolateralne žrtve, umrli od epidemije	15 000
Stvarni gubici	310 000
Emigracija	240 000
Smanjenje nataliteta	70 000
Demografski gubici	620 000

I. NEJAŠMIĆ, *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb 1991.; ISTI, *Stanovništvo Hrvatske. Demografske studije i analize*, Zagreb 2008.

I među statističkim izračunima ljudskih gubitaka i Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugom svjetskom ratu postoje razlike, ponekad i značajne, iako je većina izračuna demografskih i stvarnih gubitaka izrađena sličnom metodologijom.

[170] Ivo NEJAŠMIĆ, *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb 1991., 141. ili ISTI, *Stanovništvo Hrvatske. Demografske studije i analize*, Zagreb 2008., 56.

*

Pitanje ljudskih gubitaka i Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugom svjetskom ratu i poraću zbog mnogih je razloga jedno od najzamršenijih istraživačkih tema koje treba propitivati i dopunjavati. U utvrđivanju ljudskih gubitaka, i vojnika i civilnog stanovništva, poginulih, ubijenih, od posljedica rata umrlih te nestalih osoba ne može se pristupati na temelju improvizacija, nego na temelju određenih stvarnih pokazatelja, kako bi se došlo do najpribližnijih podataka o broju i imenima stradalih i žrtava. Tako i o ljudskim gubicima Hrvatske, i Jugoslavije, koje su tijekom Drugog svjetskog rata prouzročili "okupatori i njihovi pomagači", unatoč mnogobrojnim prilozima u historiografiji, publicistici, demografiji i viktimologiji, ostaje i niz otvorenih pitanja i protupitanja.

SUMMARY

HUMAN LOSSES IN CROATIA DURING THE SECOND WORLD WAR INSTIGATED BY THE "OCCUPIERS AND THEIR ACCOMPLICES" QUANTITATIVE INDICATORS (ESTIMATES, CALCULATIONS, LISTS)

The aftermath of the Second World War on the territory of Croatia, and Yugoslavia, included massive material damage, while the death toll was likewise staggering. On the basis of the most significant archival sources, historiographical and other literature, as well as statistical/demographic and victimological works, this article discusses the human losses visited upon Croatia during the course of the Second World War by the "occupiers and their accomplices". The article begins by presenting the initial calculations made, most often arbitrary estimates and conjectures concerning demographic losses, followed by a presentation of far more reliable statistical/demographic estimates, and finally concludes by presenting singular and enumerated indexes of specific categories of human losses substantiated by systematic research.

Key words: Second World War, Croatia, NDH, occupation, collaboration, human losses, Concentration camps, Jasenovac